

חובמת עזות

האם לעיר עזה יש דין מוקף בפורים?

מאת: דוד קהלת

שנת התשפ"ד

דוד קהלת

נחל דולב 29 דירה 18

בית שמש

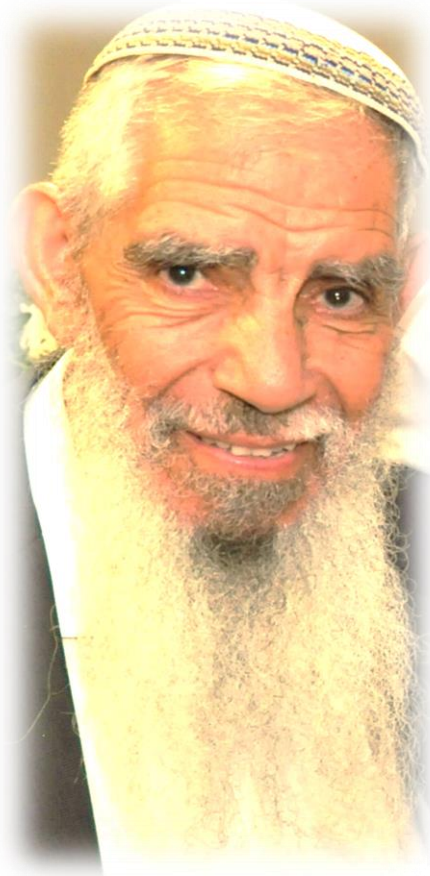
0543008432

koheletd@gmail.com

התשפ"ד

לעילוי נשמת

אבי מורי רבי יפת בן רבי דוד וכדיה קהלת

איש חסד, תם וישר, ירא אלהים וסר מרע
אשר בתורת ה' חפצו ובתורתו הגה יומם
ולילה. הקדיש את חייו לתורה ותפילה.

המפגש האחרון שלי עם אבי זצ"ל, בעודו
בהכרה, היה ביום פורים דמוקפין, ט"ו אדר
התשפ"ג. עשרה ימים לאחר מכן מסר את
נשמתו לבורא עולם.

הזיכרון האחרון מיום זה, בתוספת לימי
הלחימה בעזה, הולידו חוברת זו לזיכרו.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

תוכן עניינים

5.....	הקדמה
7.....	חלק א
7.....	"כדי שתהא נוחה להכבש לבניו"
8.....	"לעורר את שבחה של הארץ"
9.....	"בימים ההם בזמן הזה"
12.....	חלק ב
12.....	הקדמה
12.....	מנין שלעזה היתה חומה בימות יהושע בן נון?
15.....	זיהוי מקומה של העיר הקדומה
20.....	מסורת קריאת המגילה בעזה
21.....	דיונים על עזה בדור האחרון
22.....	עיר של גויים
22.....	הקדמה
22.....	א. ביאור שאלת הגמרא
23.....	ב. האם לעיר של גויים דין מוקף?
26.....	ג. "בו אינן קורין"-תיאור הלכתי או מציאותי?
29.....	ד. הנכנס יחידי לעיר גויים ע"פ הגר"א
30.....	ה. שיטת החזון איש
32.....	ו. המשנה ברורה בעיר של גויים
32.....	ז. האם יש דין מוקף לעיר של גויים רק אם הסמוך קיים?
33.....	ח. דין הנכנס לכרך חרב
34.....	ט. המשנה ברורה בדין כרך חרב
36.....	י. פסיקת הלכה בנוגע לנכנס לכרך גויים או חרב
39.....	הכל יוצאים בי"ד
39.....	א. האם "הכל יוצאין בי"ד" הוא לכתחילה?
40.....	ב. האם בן כרך יוצא בדיעבד בי"ד?
44.....	ג. האם דין קריאה יומיים הוא דין או תלוי במנהג קיים?
46.....	סיכום דין מוקף בעיר עזה

הקדמה

"על שלושה פשעי עזה ועל ארבעה לא אשיבנו" (עמוס א, ו)

"ליבי ליבי על חלליהם מעי מעי על הרוגיהם"

מלחמת עזה התשפ"ד

גור אריה יהודה נעור משנתו לנקום נקמת דם בניו השפוך. המכה הכואבת העירה את הרוח, וגבורה גדולה מתגלית בשדה הקרב. המכה גדולה השיבה אותנו חזרה לחבלי ארץ ישראל יקרים שננטשו על ידינו. ימים גדולים עוברים על עם ישראל.

התיישבות יהודית בעיר עזה

האם הדבר עדין נשמע רק בגדר חלום רחוק? יתכן ועדין לא הגיע הזמן, אך מה שהיה נשמע מופרך מהמציאות היום ניתן כבר לדמיון. נתפלל שיתן ה' עצה טובה וגבורה גדולה בלב ההנהגה לקבל החלטות נכונות ולהציב גבול אלמנה במהרה בימינו!

דין מוקף בעיר עזה

מצוות מקרא מגילה ביום ט"ו נועדה לכבודה של ארץ ישראל. מצוה זו נתקנה בזמן שרבות מהערים המוקפות היו חרבות ונועדה לדאוג לכבודן האבוד. עמלנו לברר בחוברת זו סוגיה הלכתית ביחס לעיר עזה ולתרום דרך מלחמתה של תורה למאמץ של המלחמה הנעשית על הקרקע להשבת העיר לידינו. שאלה מעין זו, נשאלה על ערים רבות בארץ ישראל.¹ ניתן לזהות בסוגיה זו דינמיות מיוחדת. מה שהוכרע אצל הרבנים לפני שנים יתכן וישתנה בעיקבות מקורות חדשים המתגלים,² המשנים את ההכרעה, או בעיקבות ממצאים המוכיחים את זיהויה של העיר.

זכינו לעסוק בסוגיה זו ביחס לעיר בית שמש וחברון,³ וכעת עזה זו העיר השלישית.⁴ כמובן שהכרעה הלכה למעשה בנידון זה הינה בידי גדולי ישראל וחכמי הדור. אני הקטן רק מציע פה בפני חכמי ההלכה את ניתוח הסוגיא כפי הבנתנו הדלה, ומתפלל שבכך אצליח לתרום

¹ הרב יהודה זולדן בסיפרו "מגילה במוקפות חומה" עשה עבודה גדולה וסיכם את כל הדיונים שנעשו סביב סוגיה זו. אולם גם לאחר חתימת ספרו לפני למעלה מעשור, לא תמו הדיונים, ועדין היא לא מפסיקה לאתגר את פוסקי ההלכה.

² כפי שיובא בהמשך מדברי האחרונים על דברי הברכי יוסף שלא ראה את כל הראשונים בסוגית "כרך שחרב", ועל טעות הסופר הקיימת בביאור הלכה שבמשנה ברורה, וכן הראשונים בסוגית "הכל יוצאין בי"ד" שלא היו ידועים לחלק מהפוסקים.

³ מופיע בספרים "חומת בית שמש" ו"חומת חברון".

⁴ תודתי לרב אברהם שרייבר, רב כפר דרום לשעבר שבגוש קטיף, ת"ת, שעוררני ודחפני לכתוב בנושא זה.

במעט לבירור הסוגיא ולחיזוק האחיזה בעיר והחזרת כבודה האבוד. "שגיאות מי יבין ומניסתרות נקני". "גל עני ואביטה נפלאות מתורתך".

שנזכה במהרה בבנין העיר עזה היהודית וחזרת כבודה האבוד, ובגאולה שלימה במהרה
בימינו!

חלק א

”כדי שתהא נוחה להכבש לבניו”

מעבר לתפילה לשיבה לעיר עזה, אנו גם קרואים מצידנו להכין את המציאות כבר מעכשיו בכל דבר שניתן. אף עוד קודם שתלבש היא עור וגידים, יודע עם ישראל להכין מציאות, גם כאשר היא נראית רחוקה למימוש. אנו עסוקים בלימוד קורבנות על אף שטרם הוצב מזבח על הר קודשנו, וכבר אמרו רבותינו (מנחות קי ע”א):

כל העוסק בפרשת עולה כאילו הקריב עולה, בפרשת חטאת – כאילו הקריב חטאת, בפרשת אשם כאילו הקריב אשם.

וכתב רבינו יונה (שערי תשובה שער ד סעיף ח):

ועתה כי אין לנו קרבנות בעונותינו ובעונות אבותינו, אם חטא בהרהורי הלב או שעבר על מצות עשה, יקרא פרשת העולה ... כי מקרא פרשת הקרבן יהיה לנו במקום הקרבת הקרבן.

אברהם אבינו התהלך בארץ לאורכה ולרחבה, וזאת כדי שתהא נוחה להכבש לבניו (רש”י, בראשית כח, יג). משה רבינו, שהיה מנוע מלהכנס לארץ ישראל צווה לעשות לפחות מה שבידו לעשות ועלה לראות את הארץ. ומובא בספר ‘טוב הארץ’ לרבי נתן נטע שפירא (חלק א, פרק ארץ ישראל ושיבתה, ד”ה ”ואולם נשאר”):

...מהי מעלת הרואה אותה (ארץ ישראל) מרחוק אם לא יכנס בה... משה רבינו ... ניתן לו זה סמוך למיתתו ... וכתוב ”ויעל משה ויראהו ה’ את כל הארץ”. מורה כל זה היות מעלה קצת לרואה, אפילו לא יכנס בה... כי העינים הם מבוא אל הצורות המקדמות אל השכל. תחילה יצייר הדבר ההוא בדעתו ובשכלו ... כי הצורה המצטיירת בשכל תפגום בנפש או תתקנהו אם תהיה צורה טובה ... והנה, כאשר יצייר האדם בזה צורה קדושה, הנה הצורה הקדושה היא, שידמה בדעתו תשלים שכלו, והיינו דקאמר רבי אבא בפרשת משפטים שהיתה צורת רבי שמעון מצטיירת לפניו, והיה משיג על ידו השגה גדולה

א”כ, לימוד וביורור סוגיות הקשורות לעזה הוא חלק מההכנה הרוחנית להחזרה העתידית של המקום לידי ישראל.

“לעורר את שבחה של הארץ”

מבאר החתם סופר את כוונתו של מרדכי הצדיק (דרשות חת"ס, דרוש לשנת תקי"ף):

עיקר יום טוב הוא ביום ט"ו מנוחת שושן... על כן אין שמחה לכלל ישראל אלא ביום ט"ו, והייתה כוונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה רוב עיירות גדולות מהמוקפות חומה מימות יהושע בן נון ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל, והפרזים שסביבותיהם כדי שיספקו מים ומזון ביום פורים למוקפים הניחו להם יום י"ד, אך בעוונותינו הרבים לא עלו והרוב קוראים בי"ד ומיעוט בט"ו

מכאן ניתן ללמוד שעיקר התקנה של קריאת המגילה היתה לקראה ביום ט"ו.

לערכה של מצוה זו, של החזרת זיכרון קדושת הערים מוקפות החומה, יש חשיבות מרובה, וכדברי הר"ן (דף א. בדפי הר"ף):

... לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים ותלו אותה בימות יהושע בן נון ... אלו תלו הדבר בימות אחשוורוש הייתה ארץ ישראל שהייתה חרבה באותן הימים נידונת כפרזים והיה גנאי בדבר”.

רבי יוסף קארו משוה בין תקנת מוקפין לבין מצות שנתקנו זכר למקדש (בית יוסף, אור"ח, סימן תרפח):

היינו טעמא, כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) **זאית לן למיעבד זכר למקדש**. ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו ב-ט"ו, ושאר העיירות יקראו ב-י"ד. ואילו לא היו מחלקין ביניהם, לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה. ויש קצת סעד לזה בדברי הרמב"ם הלכות מגילה (-) " ... אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה”

זיכרון העבר למצוות שאינם קיימות היום נועד על מנת להכין אותנו ליום בו הם יחזרו בעתיד, כך מובא בספר אורות לראיה קוק (אורות התחיה ה):

... וכל אשר נוסף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה חיינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים עד שיהיו אלו המצוות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקיים בתור זכר לדבר זכר, קודש זכרון לחיים שלמים שיבואו לנו בבוא תשועה שלימה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים; ואשר בקיימנו אותן עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקודש אשר תהיה לשלהבת הקודש מלאת החיים לעת חיה

ה"עלי תמר"⁵ אומר שסופן של הערים להבנות והכבוד שחלקו בתקנת מוקפין הוא על שם העתיד (עלי תמר על הירושלמי מגילה ע"מ ז ד.ה. "חלקו כבוד לארץ ישראל"):

... נראה בעינינו ככרך אף שעכשיו היא חריבה **כיון שסופה להיבנות** ולהיות כרך ע"י וזהו הכבוד שחלקו לא"י וכענין "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו" ... אף שבשעה שהיא חרבה ... א"כ ברור שאנשי כנה"ג כותבי המגילה היו עיניהם ולבם בעיקר שירושלים תהיה מוקפת חומה וכן שאר ערי א"י, **וראו בהם עוד בזמן שהחומה היתה מפורצת שסופה להבנות** ולפיכך אמרו כרכים המוקפים חומה מימות יב"נ **שסופם להיות מוקפים** קורין בט"ו

על חשיבותה של מצוה זו כתב הרשל"צ הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל בדיון על דינו של הישוב בית אל:⁶

... בינתיים, עד שתהיה הכרעה ברורה יחמירו של עצמם וינהגו בחומרת שני הימים כי ע"י זה מעוררים שבחה של ארץ ישראל ומזכירים זכות אבות על המקומות הנ"ל.

ומכאן נראה כי חידוש קריאה בט"ו הוא משימה חשובה עבור העלאת כבודה של ארץ ישראל וקידום הגאולה, כך שעלנו להתאמץ ליישמה כאשר התנאים מאפשרים זאת.

"בימים ההם בזמן הזה"

הערים מוקפות החומה בארץ ישראל מימות יהושע בן נון התייחדו בקדושת ערי חומה. הגמרא מלמדת אותנו הלכה בהלכות ערי חומה (ערכין לג ע"ב):

יכול אפילו הקיפוה ישראל נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה מה להלן עובדי כוכבים אף כאן עובדי כוכבים

כותב השפת אמת על הקשר בין קדושת ערי חומה לפורים (שפת אמת, שמות לפורים):

מוקפין נראה שחשובין יותר, כי עיר המוקפת חומה בעת מלחמת יהושע היה תחת קליפה יתרה ממלכי כנען וזה סימן שיש בה קדושה יתירה. לכן כשנכבשה הארץ, היה בעיר המוקפת חומה קדושה יתרה. לכן כשנכבשה הארץ, היה בעיר המוקפת חומה קדושה יתרה, כדאיתא עשר קדושות הן. ולכן כיוון שניצולו היהודים המוקפין ולא נתעורר קליפת העיר על ידי המן וסיעתו הוא שמחה יתרה

⁵ פירוש על הירושלמי מאת הרב יששכר תמר.

⁶ מובא בתחומין א, מתוך מכתב שכתב הרשל"צ הרב מרדכי אליהו לרב פרופ' יואל אליצור

ככל שהטומאה גדולה יותר כך התהפך המקום להיות בעל קדושה גדולה יותר. השפת אמת מציין כי הביצורים של הכנענים היו ריכוז של טומאה, ובכיבוש הישראלי התהפכו לקדושה יתרה. אחת מהערים בהם התרכזה הטומאה ביותר היא העיר עזה.

עזה - כשמה כן היא - עיר של עזות. בתפילה אנו מתפללים - "שתצילנו היום ובכל יום, מעזי פנים ומעזות פנים". מי הם אותם עזי הפנים? - "אלו עזי הפנים הם העומדים בכל דור נגד יסוד התפשטותה של הקדושה העליונה ודעת ה' בעולם".⁷ קם לישראל בעזה אויב עז פנים, השואף להשמידנו. - "שני מיני עזות: יש עזות דקדושה ... וכנגד זה יש להיפוך, עזות מן הסיטרא אחרא".⁸ לימדונו חז"ל כי ב"עיקבתא דמשיחא חוצפא יסגי"⁹ ומי שיוכל לגבור עליה הוא המשיח בעצמו.¹⁰

"זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור". ההסטוריה חוזרת, ושוב פעם מצמיחה העיר עזה אויב מר. מי היו העזתים הראשונים? המקום הראשון בתורה בו מוזכרת העיר מופיע בפסוק "ויהי גבול הכנעני מצידון באַכָּה גררה עד עזה" (בראשית י, יט). עזה מתוארת כקצה הדרום מערבי של ארץ הכנעני.

בתקופת הקמת מלכות ישראל כבר יופיעו שם עם אחר - העם הפלישתי. על פי המתואר בפסוקים נראה כי עזה היתה אחת המעוזים החזקים של העם הפלישתי, אם לא החזק והחשוב שבהם. הנביא, המציין את מלחמות חזקיהו מלך יהודה בפלישתים, מדגיש את עזה באופן מיוחד: (מלכים ב' יח) "הוא הכה את הפלשתים ואת עזה ואת גבולה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר". גם הנביא עמוס, בדברו על הפלישתים מציין דוקא את עזה כעיר המייצגת את הפלישתים, ומנבא הוא לה פורענות (עמוס א, ו-ז): "כה אמר ה' על שלושה פשעי עזה ועל ארבעה לא אשיבנו ... ושילחתי אש בחומת עזה ואכלה ארמנותיה".

הכתוב מספר לנו כי יהושע בן נון נלחם בעזה וכבש אותה (יהושע י, כא): "ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה", אך גם מצויין כי "לא נותר ענקים בארץ בני ישראל רק בעזה בגת ובאשדוד נשאר". בספר יהושע עזה כלולה בנחלתו של שבט יהודה אך נראה כי היא נותרה כעיר השייכת לאוייב. בימי שלמה המלך מוזכרת עזה כעיר הנשלטת ע"י עם ישראל (מלכים א, ה, ד): "כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה".

דוד המלך מסיים סופית¹¹ את תקומת הפלישתים כנגד ישראל, אך כאשר החלה מלכות ישראל לשקוע (דברי הימים ב כו-כח) שוב החלו הפלישתים להרים ראש ולהתקומם כנגד

⁷ עולת ראייה חלק א' עמ' פ.

⁸ ליקוטי מוהר"ן ח"א ל, ח

⁹ סוטה מט ע"ב.

¹⁰ שמונה קבצים ח, קנז.

¹¹ שמואל ב, ח.

ישראל. ביחס לפלישתים כותב הגר"א בפי' לתנ"ך (אדרת אליהו - חבקוק ג, יד; עפ"י השמטות הצנזור):

ופלשתים הצרו לישראל במאד, ולא הניחו להם שום ממשלה ושלטון. כמ"ש וחרש לא ימצא וגו', והם אבות הלצים... ואמר (תהלים קח, י): "עלי פלשת אתרועע" - לפי שהם לוצצים ושמחים במפלת ישראל, כמ"ש בשמשון ושאול. ואמר "וירד מיעקב" - והוא נגד הפלשתים שמנעו שלטון וממשלה בישראל."

הפלישתים לא נימנו בין 70 אומות העולם. כל קיומם נועד להתנגד לשילטונו של עם ישראל.¹² המפגש המרכזי עם עם זה היה בימים בהם התגבשה מלכות ישראל.

המתמודד המרכזי הראשון איתם היה שמשון. ההצלחה של שמשון כנגד האויב היתה גדולה, עד שהגיע למעוז הגדול שלהם - העיר עזה. הגמרא אומרת (סוטה ט ע"א) ש"תחילת קלקלו בעזה לפיכך לקה בעזה". יעקב אבינו שראה בחזונו את שמשון חשבו למשיח, אולם התברר שעזותו הגדולה הקדימה את זמנה והיא לא עמדה לו מול עזה. נראה כי רק עזותו הקדושה של המשיח העתידי מסוגלת לעמוד בפני עיר כל כך עזה.

בימים ההם בזמן הזה. קמה לה מחדש מדינת ישראל. האויב הפלישתי כבר אינו, אלא שקם לו חלופה. על אף השקר הגדול בנשיאת השם "פלסטיין" הרי מלמדים הם אותנו בכך מהו התפקיד אותו הם נושאים. מדינת ישראל לאן? מי אנחנו ומה ייעודנו? אלו שאלות שתשובותיהן עדין עמומות בפי רוב העם. גלגלה ההשגחה אויב מר, המסייע לנו לעסוק בבירור זה ולא לשכוח.

שנת התשפ"ד. חיילי ישראל חוזרים וכובשים את העיר, ובכך כותבים את הפרק הבא בתנ"ך. האם עוד חזון למועד ונצטרך להמתין עד לחזרתנו השלימה, בהצבת גבול אלמנה? ימים יגיעו.

¹² לאמונת עיתנו א עמ' קכה.

חלק ב

הקדמה

השאלות הראשיות בסוגיה

על מנת לברר האם יש לעיר עזה דין מוקף בפורים אנו נצרכים להיכנס לבירור של שלושה נושאים עיקריים:

1. האם עזה הייתה מוקפת מימות יהושע בן נון?
2. היכן מיקומה של עזה הקדומה כיום?
3. מה נהגו בעזה לאורך הדורות בנושא זה?
4. מהו דין הנכנס לעיר של גויים?
5. מהו דין הנכנס לעיר חרבה?

נחל כעת לבאר שאלות אלו:

מנין שלעזה היתה חומה בימות יהושע בן נון?

ע"פ הירושלמי בתחילת מסכת מגילה (פרק א הלכה א) היו לערים המנויות ביהושע חומה: כל עיירות שמנה יהושע... רבי שמעון בן לקיש אומר: מוקפות חומה מנה. ואמנם, הגמרא מביאה את רבי יוסי ברבי חנינא, הסובר כי "הסמוכות לספר מנה"¹³ אם כך, לכאורה, אין הדבר מוסכם על כולם. אך נראה כי מסתבר לומר שרבותינו סברו שאין מחלוקת על כך שכל הערים המנויות ביהושע היו מוקפות, וכי מחלוקתם נסובה על ענין אחר. כך

¹³ השאלה העולה מדבריו של ריב"ח היא: כיצד כל הערים המנויות בספר יהושע היו ערי גבול? ואף אם נאמר שמדובר בגבולות שבין הנחלות, לא יובן איך ניתן להתייחס כך לערים רבות המנויות בפרק טו, וכדוגמת העיר חברון, הידועה כרחוקה מגבול הנחלה? נביא לכך שתי תשובות אפשריות:

א. בשבט יהודה יש 12 מחוזות (כנגד כל השבטים) והערים המנויות בנחלת יהודה הן ערי גבול של מחוזות.

ב. ריב"ח מודה לר"ל שהערים המנויות הן ערי חומה ולא ערי גבול, וכל הדיון בירושלמי הוא על הפסוקים שבנחלות שבטי הצפון שבפרק יט בספר יהושע. שם הפסוקים המתחילים לפרט את גבולות הנחלה וכל תיאור נחלה פותחת במילים "ויהי גבולם". תיאור הגבול מתחלף בפסוקים בשלב כלשהו לרשימת ערים ובנקודה זו נחלקו ר"ל וריב"ח: האם רשימה זו מתארת את המשך קו גבול הנחלה או שמא הפסוק עובר מתיאור הגבול למנין ערים מוקפות חומה.

נראה שיש להבין מדבריו של קרבן העדה, בביאורו בדעת רבי יוסי ברבי חנינא (ד.ה. "מוקפין חומה מנה"):

"אבל מוקפין חומה טובא הו".

כלומר, הדגש בדברי רבי יוסי הוא על כך שהיו עוד ערי חומה, מלבד המנויות ביהושע. אין הוא שולל את דברי רשב"ל, האומר שכל המנויות היו מוקפות, ולא על כך הוא נחלק איתו. המחלוקת ביניהם היא בשאלה: מה מייחד את הערים המנויות בספר יהושע על פני שאר הערים שלא נמנו, ולא - האם המנויות היו מוקפות. רבי יוסי ברבי חנינא סובר כי מה שמייחד את המנויות ביהושע זה לא היותן מוקפות חומה, מאחר והיו עוד ערים נוספות מוקפות שלא נמנו ביהושע. על כן, מבאר רבי יוסי ברבי חנינא כי היות המנויות ערי ספר הוא זה שמייחדן.

כך מבאר את דברי רבי יוסי ברבי חנינא ה'נרות אהרון'¹⁴ (עמ' ע"ג):¹⁵

ופירושו מוכרח (פירושו של קרבן העדה, לפיו לכו"ע הערים המוזכרות ביהושע מוקפות חומה היו) דליכא מאן דפליג שהנזכרות ביהושע הם מוקפות כי כן מפורש בקרא כמה פעמים בענין העירות שכתוב "ערים כך וכך וחצריהם" משמע שהמנויין הם מוקפין חומה... וגם בלא"ה היינו תולים במיעוט ערכינו ולא היינו דוחים דעת ר"ל מפני הנראה ממשוטו של מקרא עפ"י הבנתינו.¹⁶

אלא שעבור העיר עזה כל זה אינו נצרך, מאחר ופסוק מפורש מעיד על חומת העיר עזה בימי יהושע. בפרק טו בספר יהושע מונה הכתוב רשימת ערים ארוכה שנחלתו של שבט יהודה. אחת מהן היא העיר עזה. וכך הוא לשון הכתוב (יהושע טו, מז):

"...עֶזְרָה בְּנוֹתֶיהָ וְחֶצְרֶיהָ...".

מהי העיר עזה לעומת "בנותיה" ו"חצריה"? התורה בעצמה מסבירה מה הן חצרים לעומת העיר עצמה (ויקרא כה לא):

... וּבְתֵי הַחֲצֵרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חֹמֶה סָבִיב.

כך גם פירש רש"י (יהושע יג כח): "הערים וחצריהם": הערים - המוקפות חומה : וחצריהם - ערי הפרזי בלא חומה.

ולגבי המילה "בנותיה", כי מאחר והמילה חצרים מציינת מקום ללא חומה, הרי ש"בנותיה" של העיר היו מוקפות חומה, אלא שמדובר היה בערים קטנות מוקפות, הצמודות לעיר

¹⁴ מחבר הספר הוא רבי אהרון פראג, מגדולי ירושלים לפני כמאה שנה

¹⁵ ניתן להביא ראיה שרש"י סובר כי רבי יוסי ב"ר חנינא אינו חולק רשב"ל בנקודה זו. הראיה היא מפירושו בספר יהושע פרק טו פסוק כא. שם רש"י מביא את דברי רשב"ל, למרות שפירש קודם שהמנויות היו מוקפות חומה.

¹⁶ ניתן גם לדייק מחידושי הרמב"ן במגילה ה: שכל המנויות ביהושע היו מוקפות חומה. כך גם סובר שו"ת דברי יוסף (לרבי יהוסף שוארץ), נרות אהרון עמ' ע"ג, מעשה חושב (לרבי משה בצלאר לוריא, חי לפני כ-200 שנה) על ערכין דף לג ע"ב. וכן ניתן גם להבין בדברי הר"ם טיקוצינסקי בספרו ארץ ישראל, שדן בערים המנויות ביהושע. בשו"ת דברי יוסף (דף ו:) הוא סובר על פי ראיה מהירושלמי ופירוש קרבן העדה שגם כל המנויות בספר נחמיה היו מוקפות.

הגדולה. נראה כי כך הייתה צורת המגורים באותה תקופה: עיר מרכזית בעלת חומה, וצמודות אליה עוד ערים מוקפות קטנות יותר, ועוד שכונות נוספות מחוץ לחומה. כל אותו מכלול היה קרוי על שם אותה העיר.¹⁷ ערים בעלי בנות עיר מוקפות חומה, ובתוספת למיל אותו חז"ל הוסיפו לערי החומה לענין חיוב בדין מוקף, משמעותן תא שטח גדול מאוד המחוייב בפורים ביום ט"ו.

¹⁷ עיר לדוגמא שרואים זאת בפסוקים ובפרשנים היא העיר חברון. נאמר ביהושע על חברון (יהושע יד, יב): "...וערים גדלות בצרות...", ומפרש רבי ישעיה די טראני על מילים אלו: "הרבה ערים היו באותו הר, וכל ההר נקרא על שם חברון". כמו כן היו לחברון חצרים, כפי הכתוב (יהושע כא, יב) "ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה".

זיהוי מקומה של העיר הקדומה

עירעור על זיהויה של עזה כעזה המקראית ניתן למצוא לכאורה בירושלמי הבא (שביעית ו, א):

ר סימון ורבי אבהו הוון יתיבון אמרי הא כתיב "וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה" ליתי עזה. "ואת אשקלון ואת גבולה" ליתי אשקלון. מעתה ההן נחל מצרים ליתי נחל מצרים!?

שאלת הגמרא היא על ההנחה שמאשקלון ודרומה נחשב כח"ל, ועל כך תמהה הגמרא: והרי המסופר בתנ"ך הוא שאשקלון ועזה נכבשו ע"י ישראל?! לשון הגמרא "ליתי עזה ... ליתי אשקלון" נתונה למחלוקת בין הפרשנים:¹⁸

הר"ש סירלאו מפרש מילים אלו כהמשך לשאלת התמיהה. כלומר, היתכן ולעזה ולאשקלון לא חלק מקדושת הארץ?

אולם הגר"א והפני משה קראו את המילים "ליתי עזה ... ליתי אשקלון" בניחותא, כלומר עזה ואשקלון המקראית אינן עזה ואשקלון של ימי התלמוד, ובלשון הגר"א "תרי עזה [ואשקלון] הו".

אלא שהמשך הגמרא "מעתה ההן נחל מצרים ליתי נחל מצרים!?" שולל ניסיון תירוץ זה של הגמרא. מאחר וברור שנחל מצרים של המקרא הוא אותו נחל מצרים שבזמן התלמוד, הרי כך גם יש לומר על עזה ואשקלון.¹⁹

רבי אשתורי הפרחי, שחי לפני כ-700 שנה מתאר את מיקומה של עזה באופן הבא (כפתור ופרח פ"א דף מח ע"ב):

מאשקלון לעזה כשלוש שעות (כ-20 ק"מ), מעזה לכפר דרום (דיר אל בלח) כשתי שעות (15 ק"מ), מכבר דרום לחצרים (רפיח) כשתי שעות (16 ק"מ).

¹⁸ להבנת שיטות נוספות בהבנת ירושלמי זה עיין במאמרו של הרב יעקב זיסברג "ארץ פלישתים" גליון תמוז תשע"ט, המסכם את הדרכים השונות להבנת הירושלמי.

¹⁹ ובאשר לתירוץ קושית הגמרא, באשר לסתירה בין הקביעה כי מקומות אלו הן חו"ל לבין הפסוקים המעידים על כיבושם, לא הובא תירוץ בתוך הגמרא. הגר"ח קנייבסקי מסביר כי כוונת הגמרא היא (דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות תרומות פרק א הלכה ט): "וצריך לומר דהתירוץ הוא: דנהי דיהודה כבש את עזה ואת אשקלון, מכל מקום הפלשתים חזרו ולקחוהו מהם אחר זמן קצר." תירוץ אחר ניתן להביא ע"פ דברי הכסף משנה (הלכות תרומות פ"א ה"ט) פירש: "משמע שהיא חוץ לכיבוש עולי בבל והיא תוך כיבוש עולי מצרים". הנחת המקשה היא שאין חילוק בין כיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל והמסקנה היא שיש לחלק ולכן נופלת הקושיה.

רבי שלמה סיריליאנו, (אחת ממפרשי הירושלמי הקדומים שחי לפני כ-500 שנה), תיאר בפירושו על הירושלמי את מיקומה של עזה (שביעית משנה ו הלכה א עמ' קעה):

וסדר המקומות אשר מצאנו היורדים מאשקלון שכבשן יהושע עד נילוס הן אלו:
עזה למטה מאשקלון, מחן יונס למטה הימנה...

הרב יוסף ליברמן דן בזיהוי העיר עזה בשו"ת משנת יוסף (חלק א סי' מו):²⁰

... וחקרתי אצל מומחה מובהק ואמר לי ... כי בעזה של היום יש בתים ישנים עליהם נמצאות כתבות על קירות האבן בשפה הערבית, הנושאים תאריכים של תקופת בעל כפתור ופרח. כלומר, שעזה של היום היא אותה שהיתה בימיו. ... ואכן כ' בס' אדמת קודש (דף לט) כי עזה כשלשה ק"מ מהים. והתבואות הארץ (פ"ג עמ' קמ"ב) כתב כי עזה רחוקה מהים כחצי שעה. היוצא לנו, שעזה של היום היא אותה שבימי הכפתור ופרח ...

תל עזה, ממוקם במישור החוף הדרומי של ישראל, כ-5 ק"מ מהים התיכון, בתוך העיר עזה של היום, במקום המכונה תל ח'רובה. מיקומו המדויק הוא במזרח העיר, מערבית לשכונת סג'עיה, (נ"צ 1493560221). לפני כמאה שנה נעשו שם חפירות ונתגלתה עיר ולה שלוש חומות מקיפות שאת הקדומה שבהן הוצע אז לתארך לתקופה הכנענית המאוחרת, המשוערת להיות מקבילה לזמן יהושע בן נון.

ומנין לנו אכן לדעת שהעיר עזה של היום זהה למיקומה של העיר הקדומה מימות יהושע בן נון? הרי כבר חלפו כ-3300 שנים מאז ימות יהושע? אולי השם עזה נדד ממקומו המקורי והתמקם במקום אחר?

על יכולת השמות הערים המקוריות מימות יהושע בן נון להשתמר עד הימים שלאחר חורבן בית שני אין כאן שאלה גדולה. מלבד חמישים ושתים שנים המפסיקות בין בית ראשון

²⁰ נביא כאן את הציטוט המלא משו"ת משנת יוסף: "עוד מתאר הכפר"פ (בפ"א דף מב) את העיירות שעל שפת הים מצפון לדרום: "הר ההר, לודקיא וכו', עזה, דרון (כפר דרום), עזקה, נחל מצרים. ואם שעזה ועזקה רחוקים מן הים כשתי שעות ... ולפ"ז לכאורה היה יוצא לנו חידוש גדול שעזה של היום היושבת על שפת הים, אינה זו שהיתה בימי הכפר"פ, שהיתה רחוקה מהים כב' שעות, כלומר כעשרה ק"מ. לפי מרחקי השעות של הכפר"פ הנ"ל וחקרתי אצל מומחה מובהק ואמר לי שדבר זה לא יתכן, כי בעזה של היום יש בתים ישנים עליהם נמצאות כתבות על קירות האבן בשפה הערבית, הנושאים תאריכים של תקופת בעל כפר"פ. כלומר, שעזה של היום היא אותה שהיתה בימיו. ואמר לי המומחה שמכיר את הסביבה היטב כי המרחק מהים עד החלק המזרחי של עזה הוא לכל היותר שעה אחת, כי אין לומר שעזה שבימי הכפר"פ התפשטה עד מרחק ב' שעות, כי כידוע היו העיירות קטנות ומצומצמות בימים ההם וגם לא הרווחנו בזה מאומה, שהרי אין הכפר"פ אומר שהתפשטה מהים עד כדי ב' שעות, אלא שרחוקה מהים כב' שעות, וזה אינו ועל כרחק צ"ל שלא דייק במרחק ב' שעות. ואכן כ' בס' אדמת קודש (דף לט) כי עזה כשלשה ק"מ מהים. והתבואות הארץ (פ"ג עמ' קמ"ב) כתב כי עזה רחוקה מהים כחצי שעה. היוצא לנו, שעזה של היום היא אותה שבימי הכפר"פ".

לטרומ ימי בית שני,²¹ עת חזרו שבי ציון מבבל לארץ, יש רצף של כ-1400 שנים של נוכחות יהודית עיקרית השולטת על האופי התרבותי בארץ ישראל.

האוכלוסייה היהודית לאחר ימי בית שני, שהחלה מתדלדלת בעיקר לאחר מרד בר כוכבא, היתה עדין בעלת נוכחות משמעותית במשך עוד כאלף שנים ומנתה בארץ ישראל מאות אלפי יהודים. הדילדול המשמעותי התרחש לאחר ימי הצלבנים בארץ.

נוכחות זו השרישה לתושבי המקום הנוכחים שחדרו ארצה את שמות המקומות בארץ ישראל, כך שגם כאשר הידלדלה מאוד האוכלוסייה היהודית בארץ, השמות המשיכו להשתמר. רבי אשתורי הפרחי בעל ה"כפתור ופרח", שחי לפני כ-700 שנה כתב (עמ' תרלב):

כי הארץ לעולם עומדת ובשמותיה ברוב והשינוי בשמות מעט הוא

(שם, עמ' רמה): ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב ושבעל פה שמעט הוא מה שנשתנה שם בין הישמעאלים.

מפה גאוגרפית מדוקדקת של ארץ ישראל, שנעשתה ע"י חוקרים בריטים, לפני כמאה וחמישים שנה, מתעדת מאות רבות של שימורי שמות שהיו ידועים אז, הפזורים על פני כל הארץ, ומשתקפת לנו דרכה תמונת שימור מיוחדת במינה. כותב על כך החוקר הרב יואל אליצור שהינו פרופסור שחקר רבות את תופעת שימורי השמות בארץ:²²

²¹ מבין העולים מבבל לארץ ישראל היו זקנים שנשתמר בזיכרונם המקומות בארץ ישראל וזיהויים עוד מימות נערום. בספר עזרא ונחמיה מוזכרים תושבי הערים הגולים שחזרו לעריהם המקוריות. יתר על כן, טוען רבי יהוסף שוארץ כי נשארו ערי הארץ בארץ ישראל נשארו עומדות על תילן ולא נחרבו (יתכן כי נתכוון שאוכלוסייה יהודית דלילה שימרה את ישוב הערים, כך שלא היו צריכים שבי ציון להקים מחדש את הערים אלא בעיקר לעבות בחזרה את יישובם), וכך הוא כותב (ש"ת דברי יוסף דף ו.ו): "כי ידוע שבחרבן בית ראשון לא נחרבו כל ערי הארץ כמו בחרבן בית שני ... מוכח שנמצאו ערים שעודם על מכונם ותכונתם, הן אחר גלות י' השבטים הן אחר גלות וחרבן ירושלים".

²² מתוך מאמר "שמות ישובים בארץ ישראל כבסיס לחקירת עברה" שבירחון האינטרנטי לידעת הארץ "צידה לדרך". אדר א, גיליון ראשון. שמות הערים במקומות אחרים בעולם כמעט ולא השתמרו. היה נהוג שכל כובש ועם חדש הבא לשכון באותו מקום אינו משמר, בדרך כלל, את השמות של המקומות שהיו לפניו אלא מחליפם בחדשים על מנת לשכח את העבר של העם שהיה לפניו ולהטביע חותמו החדש על המקום. בארץ המצב היה שונה. כותב על כך הרב אליצור: "השתמרות השמות הקדומים בארץ ישראל היא תופעה שאין דומה לה בארצות עתיקות אחרות. במצרים, עיראק או טורקיה השתנו רוב השמות לפחות פעמיים במהלך ההיסטוריה. כך למשל, שמות המקומות בתעודות האשוריות והבבליות העתיקות שונות כמעט לגמרי ממערכת שמות המקומות שבתלמוד הבבלי (שבהם היסוד הפרסי הוא החזק ביותר), ואלה שונים בהחלט מן השמות של היום (שרובם ערביים). בארץ ישראל זה לא קרה. בהיבט שמעל ההיסטוריה נדמה לי שמותר לנו לחשוב כאן על חזון תנ"כי עתיק שהתגשם, על דברי הנביא ירמיהו, בנבואת הנחמה הגדולה שנשא בפני הגולים לבבל: "הציבי לך ציונים, שימי לך תמרורים, שייתי לבך למסילה דרך הלכת, שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה" (ירמיהו לא).

אפשר לראות במערכת השמות של ארץ ישראל ושכנותיה מעין צילום של מצב לשוני קדום... נדמה שאפשר לראות במערכת השמות הערביים של ארץ ישראל עדות שטח המשקפת במידה רבה את מצב השמות לפני 1370 שנה [לפני הכיבוש הערבי].

אלא שהעיר עזה אינה זקוקה לכך ואינה ניתלת בשימורי השמות של הערביים המקומיים. ההתיישבות בעזה התקיימה באופן רציף לאורך כל 3500 שנות קיומה, ומעולם לא ניתק הידיעה על קיומה ומקומה, כך שזיהויה של העיר בימינו כעיר המקראית אינו מוטל בספק. כותב על כך הרב ליברמן (שו"ת משנת יוסף א סי' מו):

והגם שידוע מש"כ החזון איש (שביעית ג, יט) שאי אפשר לסמוך על שמות העיירות היום כי בהמשך הזמן נהרסו ואזרו ונתיישבו ופעמים נעתקו ממקומם הראשון, ופעמים נשתנו השמות עכ"ל וכ"כ (שם סק"ח) דאין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ. כל זה נכון לגבי עיירות קדומות הנזכרות בתנ"ך ובדברי חז"ל ואפילו בדברי קדמונים, אבל בנדון דידן הרי יש הוכחות וסימנים שעזה היא אותה שבימי הכפתור ופרח.

כך גם כותב הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה ג, א עמ' 33):

עזה שנחלקו עליה הרדב"ז והמהרי"ט היא למעשה אותה עזה הידועה לנו מהתנ"ך והתלמוד. יש בידינו מסורת רצופה על קהילה יהודית בעזה מימי הרדב"ז והמהרי"ט עד מאורעות תרצ"ו.

לאורך אלפי שנים היתה העיר אחת הערים החשובות והבולטות בארץ ישראל, והיא גם ידועה כאחת הערים העתיקות בעולם. לאורך ההיסטוריה, עזה הייתה מיקום משמעותי עבור ממלכות ואימפריות שונות, ביניהן המצרים, הפלשתים, האשורים, הפרסים, היוונים, החשמונאים, הרומאים, הביזנטים, הערבים, הצלבנים, הממלוכים והעות'מאנים. העיר נמצאת בדרך המחברת בין יבשות, דרך הים, שהייתה ציר חשוב לאורך ההסטוריה. מלחמות רבות גם ניטשו בסמוך לה ובתוכה. יש בה נמל עתיק יומין והיא היתה אחת הכניסות הראשיות לארץ ישראל.

גם אם נטיל ספק במיקומה המדויקת של העיר ונדידתה למקומות אחרים, סביר מאוד להניח שמיקומה של עזה הוא בתוך העיר הנוכחית. כפי שכבר ראינו, העיר הקדומה היתה בנויה ממספר ערים מוקפות חומה הסמוכות אליה, וכולם היו קרויות על שם העיר עזה. עיר זו היתה גם עיר נמל, כך יש להניח כי היא ודאי התפרסה מערבה לכיוון הים. מאחר ועזה בת ימינו היא עיר גדולה, ומאחר ומיקומה של העיר הקדומה נמצא בתוכה, הרי שרצף הבתים הקיים בעיר, לאורך שטח גדול, מגדיל אותה²³ לכל כיוון ומאפשר הרחבת דין מוקף על פני תא שטח גדול מאוד. יתר על כן, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל חידש בירושלים כי גם אם העיר נדדה מעט ממקומה, דין מוקף שייך גם כלפי המקום אליו היא נדדה (שו"ת משפטי עוזיאל חלק ח סימן ס"ב):

²³ עיין חז"ל א"ח סי' קנא, וכן ב"מגילה במוקפות חומה" לרב זולדן, תשע"א, עמ' 88.

דין מוקפין חומות מימות יהושע בן נון הוא משום כבודה של ארץ ישראל ולא משום הקפת החומה. הלכך אין לצמצם כבוד זה רק לתוך החומות, אלא לכל גבולי העיר ... ואין כאן (בירושלים החדשה) ענין לדין סמוך ונראה וכרך שנחרב שבתלמוד ובירושלמי, שאין הדברים אמורים אלא בכפר הסמוך לכרך...

מסורת קריאת המגילה בעזה²⁴

היישוב היהודי בעזה היה קיים לסירוגין מימי החשמונאים בבית שני ועד קום המדינה. הוא ידע תקופות של חרבון, כך לא היה רצף ישוב יהודי לא התקיים לאורך כל אלפי שנות קיומה. ובכל זאת, ברוב שנותיה של העיר עזה, מימי בית שני, הייתה שם נוכחות יהודית. המקור הקדום שנמצא בידינו כעדות למקרא מגילה בעזה הוא של רבי יששכר אבן סוסאן, מחכמי ארץ ישראל לפני כ-500 שנה. וכך הוא כותב (תיקון יששכר, ונציאה של"ט, נט ע"ב): והמקומות שקורין בהם המגילה שני ימים מפני הספק אם עיירות הם אם כרכים הם... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון, ומנהג זה פשוט פה בכל המוסתערבים יצ"ו תושבי ארץ צפת שבגליל העליון.... **ושמענו שכן נוהגין גם בעזה ובדמשק**

לפני כמאתיים שנה חרב היישוב היהודי בעזה והוא חודש בשנת התרמ"ב. תושבי העיר שלחו שאלה לרבי יעקב שאול אלישר (אז היה דיין בירושלים ולימים הראשון לציון) מתי עליהם לקרוא את המגילה בעזה.

אודות עיר עזה, כידוע לנו בבירור מפי הקבלה ומפי ספרים שעזה היה בה ישוב בני ישראל זמן רב, וזה ששים שנה ואת היותר שנתבטל הישוב מסיבת הגלות המר, ולא יכלו לסבול עם בני ישראל הגלות, והוכרחו לצאת משם... והנה בעתה (שנת תרמ"ג) נתעוררו אחינו בניי ספרדים ואשכנזים לקבוע דירה בעזה הנזכר, ועשו בית להתפלל שם ונתקבצו מנין עשרה מישראל והותר, והולכו שם ס"ת ומתפללים שם בעשרה... והנה בפורים כבר שאלו מה יעשו בקריאת המגילה, והוריתי להם שיקראו ב' ימים, הראשון בברכה והב' בלא ברכה, וכמ"ש בס' תקון יששכר ז"ל בעד עזה

רבי אלישר הסתמך על ספר תיקון יששכר והורה להם לקרוא את המגילה ב"ד ובט"ו באדר (שו"ת שמחה לאיש, ירושלים תרג"ג, סי' ה).

הרב עקיבא יוסף שלזינגר ציין בספרו שכן נוהגים בעזה (שו"ת רבי עקיבא יוסף או"ח ח"ב סימן תמח):

כמו כן רוב המקומות העתיקות אשר נמצאים בא"י קורין גם בט"ו, כמו טבריה צפת חיפה וכן עזה

בשנת תרפ"ז ציין רבי יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי את עזה ב'לוח לארץ ישראל' ברשימת הערים שיש לקרוא בהם מגילה יומיים. בספרו 'ארץ ישראל' (פרק ח):

... וזולת ירושלים יש בא"י ארבעה סוגי עיירות ומושבות: עיירות עתיקות שכבר הוחזקו משנים קדומות לנהוג בהן דין מסופקות שבהן קורין ב"ד ובט"ו... לסוג הראשון ידועות העיירות חברון, שכם, עזה, עכו, לוד, טבריה, יפו, צפת, וחיפה שהוחזקו מימים קדומים לעיירות מסופקות ועיקר הפורים שלהן ב"ד וקריאת

²⁴ נעזרנו בספרו של הרב יהודה זולדן "מגילה במוקפות חומה", התשע"ג, עמ' 295-300

המגילה גם בט"ו... חברון, שכס ועזה משום שנמנו ביהושע ולדעת רשב"ל בירושלמי מוקפות חומה מנה.
 הרב טיקוצ'נסקי דירג את ערי הארץ בכמה מדרגות של ודאות לגבי קריאת מגילה יומיים ואת עזה הוא מנה בקטגוריה היותר ודאית, וכי עזה מוחזקת מימים קדומים לעיר ספק מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

דיונים על עזה בדור האחרון

הקהילה היהודית ידעה תהפוכות נוספות עד שהגיעה לקיצה במלחמת השחרור (התש"ח) ועימה נדום מנהג קריאת המגילה בתוכה.
 שאלת מקרא מגילה בעיר התחדשה שוב בשנת תש"ן. הרב יעקב אריאל, אז ראש ישיבת נווה דקלים שבגוש קטיף, נשאל²⁵ ע"י חיילים כיצד לנהוג בעזה לגבי מקרא מגילה, והוא הקל עבורם לקרוא בי"ד בלבד.
 עוד קודם לכן, הרב משה הררי, כתב בספרו 'מקראי קודש' (פורים, ירושלים תשמ"פ, עמ' 93) ציין כי יש לקרוא בעזה יומיים.
 הרב שמעון בירן, רב הישוב כפר דרום, כתב בשנת תשנ"ב, כי יש לקרוא בעזה יומיים. דיונים נוספים בהקשר לפורים בעזה ניתן למצוא ביחס לישוב נצרים של גוש קטיף. ישוב זה היה סמוך ונראה לעזה.
 בשנת תשנ"ד נשאלו הרב שאול ישראלי והרב מרדכי אליהו לגבי דין נצרים והם השיבו (הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים ירושלים תשנ"ד, עמ' 104) כי יש לנהוג בי"ד בלבד. לעומתם, הרב אביגדור נבנצל הכריע כי עליהם לקרוא יומיים. בפועל בנצרים קראו בי"ד בלבד.
 הרשל"צ הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף הלכות פורים עמוד תתקטז) ציין את העיר עזה כעיר מסופקת שיש לקרוא בה יומיים, וכן כתב הרב בן ציון מוצפי (פורים בציון עמוד שעב)

²⁵ עיין בשו"ת באהלה של תורה ב, סימן קד.

עיר של גויים

הקדמה

הנכנס לעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, שהיא כיום עיר של גויים, וכשאינן בה קהילה יהודית קבועה, האם הוא מתחייב בה כדין מוקף בט"ו באדר?

כדי לענות על שאלה זו נצטרך לברר מספר שאלות:

1. האם פקע מעיר של גויים דין מוקף?

2. בהנחה שיש לעיר זו דין מוקף, האם הדבר תלוי בכך שגרים שם גם יהודים?

כדי לענות על שאלה זו נעיין בגמרא בירושלמי, ממנה נוציא מספר עקרונות שיסייעו בידינו.

כמו כן, מאחר ובימים אלו, הואיל ובעקבות המלחמה עזה נמצאת בחרבנה, נצטרך לברר גם מהו דין הנכנס לכרך שחרב.

אומרת הגמרא (מגילה פרק א, הלכה א):

חרב הכרך ונעשה של גויים, איתא חמי: בו אינן קורין ובחוצה לו קורין!:

הגמרא לומדת דין מקל וחומר. בראשונים ובאחרונים נוכל לראות כי הם נחלקו בהבנת גמרא זו: מה נושא השאלה, על מי השאלה נשאלת, האם התשובה היא באמת דרך ק"ו, ומה בכלל התשובה.

כל שיטה מובילה לנ"מ הלכתית אחרת כך שגם נצטרך לבחון הכיצד נכון להכריע במחלוקות אלו.

א. ביאור שאלת הגמרא

הגמרא שואלת על "כרך שחרב ונעשה של גויים", אך לא ברור על מה השאלה, שהרי זוהי עיר מוקפת מיומת יהושע בן נון, ואם כך מהי הה"א שלא יהיה לה דין מוקף?

מצינו אצל רבותינו שלושה פירושים לביאור שאלה זו:

1. מדובר בעיר שבטל ממנה הישוב היהודי. הבעיה בכך היא המחסור בי' בטלנים. כך

מפרש הגר"א את השאלה (ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח, ב):

ולכאורה מזה ראייה לפי תוס' דבשל כרכין א"צ עשרה בטלנים דזה היתה הבעיה שנעשה של עובדי גילולים.

2. מדובר בעיר שבטל ממנה הישוב היהודי, כך שהיא כבר לא נחשבת כעיר. הר"ן אומר

כי (דף ב ע"א בדפי הרי"ף ד"ה "אבל הרמב"ן") – "ישוב גויים לא הוי ישוב". ואם כך,

נשאלת השאלה: מה מחייב את מקרא המגילה בעיר מוקפת? האם צריך להיות עיר קיימת או המקום עצמו שהיה בעבר עיר, על אף שכיום הוא כבר איננו עיר? כך נראה שביארו את שאלה הגמרא הברכי יוסף (או"ח תרפ"ח, ח) והבית עובד²⁶ (סידור בית עובד ח"ב ליוורנו תרפ"ב עמ' 299)

3. השאלה היא על עיר מוקפת שפקעה ממנה קדושת עיר חומה, מאחר ורוב תושביה גויים. כך מבאר הגר"א את השאלה בפירושו השני (שם):
אבל י"ל דה"ל שרובה עובדי גילולים דבטלה קדושת החומה.

וכך גם החזון איש מבין את הגמרא (או"ח, סי' קנד):

כיוון דלענין בתי ערי חומה פקע מיניה דין מוקף בנעשה של עכו"ם, לענין מקרא מגילה מהו?

ב. האם לעיר של גויים דין מוקף?

כדי להבין איך נכון לקרוא את הגמרא יש לשאול שתי שאלות:²⁷

א. מה פירוש המילים "חוצה לר"? אנו נראה על כך שני פירושים בראשונים:
הפירוש הראשון סובר כי כוונת מילים אלו למקומות הסמוכים לכרך וההשוואה של הגמרא היא בין הכרך לבין הסמוך לו.
לפירוש השני הכוונה היא לחוץ לארץ, כך ששאלת הגמרא היא על כרך של גויים בארץ ישראל.

ב. האם הגמרא שואלת על "בר" או על "חוצה לר"?
אם השאלה היא על "בר" הנחת הגמרא היא ש"חוצה לר" קוראים בט"ו (והוא מלמד מק"ו שגם בכרך של גויים קוראים בט"ו), אך אם השאלה היא על הסמוך לכרך, משתמע מהגמרא שדין "חוצה לר" וכן ה"בר" הוא בי"ד ולא בט"ו.

על פי שאלות אלו נראה כיצד רבותינו למדו את הגמרא:

הרמב"ן:

כותב הרמב"ן (חידושי הרמב"ן מגילה ב:):

הכרך שחרב או שנעשה של גויים ונטלו ממנו י' בטלנין לשיחזרו שם ישראל שיקראו בט"ו כרך שחרב ולבסוף ישב דר"י בן לוי מיבעיא ליה ופשוט מהא שאלה והלא בחוץ

²⁶ המחבר הוא רבי שמואל אשכנזי, חי לפני 2000 שנה.

²⁷ בהמשך נשאל שאלות נוספות בהבנת הגמרא.

לארץ קורין במוקפין שבה בט"ו אעפ"י שהרבה כרכין בחו"ל שלא היו שם ישראל
כלל בימי אחשורוש וכ"ש שלא היה בהן יי בטלנין תדיר

הרמב"ן סובר ש"חוצה לו" הוא חוץ לארץ, ושאלת הגמרא היא על "בו", כך שעל פי הבנה זו
יש לקרוא גם בחוץ לארץ וגם בעיר של גויים בארץ בט"ו. הרמב"ן מוסיף את התנאי של י'
בטלנין לכרך. כדעת הרמב"ן סובר גם הריטב"א (בחידושו למסכת מגילה ב ע"א). גם הר"ן
(דף ב בדפי הר"ף) מזכיר את פירוש הרמב"ן בפרושו.

רשב"א:

לדעת הרשב"א יש להבין את הגמרא כעוסקת בכרך והסמוך לו. כך מפרש הרשב"א (מגילה
ב:):

חוצה לו קורין מחמת הכרך ... והילכך: כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרוא
בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, הסמוך לו והנראה עימו שלא נחרבו ולא נשתנו,
במילתיהו קיימי וקורין בט"ו כדינן הראשון. ומשום הכי קא מתמה: ²⁸חוצה לו שלא
נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט"ו, ובו שהוא היה עיקר אין קורין?! ...

הרשב"א סובר ש"חוצה לו" הוא על חוץ לכרך, ושאלת הגמרא היא על "בו", כך שעל פי הבנה
זו יש לקרוא גם בתוך העיר וגם מחוץ לעיר בט"ו. גם הריטב"א מזכיר פירוש זה של הרשב"א
אך מעדיף את הסברו של הרמב"ן.

נקדים את המאוחר ונציין כי הרשב"א לא היה מצוי אצל האחרונים שעסקו בסוגיה זו.²⁹
רואים זאת בבירור אצל הברכי יוסף, החזון איש, שו"ת הר צבי והיכל יצחק³⁰ (דבריהם יובאו
בהמשך הדברים). כל הנ"ל דנו בסוגיה ובראשונים המדברים עליה ואילו הרשב"א נעדר
מהאיזכורים שלהם.

עד כאן בירור דעתם של הראשונים שעסקו בסוגיה זו³¹

²⁸ יש לציין שהרשב"א משנה את סדר מבנה השאלה וממקם את "חוצה לו" לפני "בו", משום שבד"כ נשאלת
תמיהה, הדוגמא המלמדת מופיעה ראשונה, והנלמדת מופיעה שניה. בעיה זו, שפתר הרשב"א ע"י שינוי
גירסא, היתה הסיבה שגרמה לאחרונים, כמו החיד"א, להבין אחרת את הגמרא והיתה גם הסיבה שהגר"א
הביא אפשרות נוספת של קריאה בניחותא.

²⁹ יש לציין כי בשו"ת ציץ הקודש כן הוזכר הרשב"א.

³⁰ בשו"ת היכל יצחק (או"ח סי' סה אות ב עמ' קסא) שפסק כדברי הרשב"א, הורכבה שיטה המחברת בין
הריטב"א, שהעדיף את גירסת הרמב"ן, לבין הגר"א, כשהמתבקש הוא להביא בפשטות את הרשב"א בעצמו.

³¹ הר"ן, בהזכירו את פירוש הרמב"ן מציין שישנו פירוש נוסף אך לא מזכיר מהו, ונראה שהוא מתכוון לפירוש
הרשב"א.

הגר"א:

הגר"א על סוגיה זו מביא את פירושו של הרמב"ן דלעייל אך חולק על ביאור זה ובוחר לפרש באופן הזהה לפירוש הרשב"א³² (ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח, ב):

אם בחוץ לכרך קורין, דהא שם לא מחמת חומה... וא"כ, אף שבטל החומה קורין, כ"ש בתוכה...

אצל האחרונים האחרים נוכל למצוא כיוון חדש בהבנת הסוגיה שלא מצוי בראשונים:

קרבן העדה:

מפרש קרבן העדה (שם ד"ה "ומשני איתא חמי):

בו אינן קורין כלל ובחוצה לו יקראו בט"ו בתמיה אלא ודאי שהסמוך לו נגררו בתר רובא דעלמא וקורין בי"ד

כלומר, שאלת הגמרא היא על "חוצה לו" ותשובת הגמרא היא שדינו הוא בי"ד.

ברכי יוסף:

כמו קרבן העדה פירש גם הברכי יוסף. שאלת הגמרא הופנתה כלפי ה"חוצה לו" (ברכי יוסף תרפח, ח):

אם נחרב הכרך היכי לידיינו כפרים דסמיכי ...

תשובת הגמרא ע"פ הברכי יוסף היא שקורין בחוצה לו בי"ד:

"בו אין קורין" בתמיהא, דמהיכא תיתי דחוצה לו קר

אלא שהברכי יוסף מביא בדבריו גם את פירושו של הרמב"ן על גמרא זו ואינו מכריע מבין שני הפירושים. אלא שבסופו של דבר נטה הברכי יוסף לומר, מתוך סתירה שראה בדברי הרמב"ן במקום אחר, כי הרמב"ן חזר בו מהסברו זה, וסבר כמו ההסבר הראשון שהברכי יוסף הביא.

³² נראה כי הגר"א לא ראה את הרשב"א וכיוון לדעתו מאחר והוא אינו מציין פירוש זה בשמו.

ג. "בו אינן קורין"-תיאור הלכתי או מציאותי?

פירושם של קרבן העדה והברכי יוסף מעלה שאלה נוספת והיא:

האם הגמרא, באומרה "בן אינן קורין", מתארת מציאות או זוהי קביעה הלכתית? כלומר, האם הגמרא תיארה פה מציאות, בה אין אף אחד שיקרא, או שמא היא קובעת דין, ובו למוקף של גויים אין קוראים בט"ו, גם אם יכנס לשם יהודי?

קרבן העדה:

אם נדייק בדברי קרבן העדה, נראה כי מדובר בתיאור מציאותי. נוכל לראות כי הנימוק לכך שבסמוך לדרך יקראו בי"ד הוא לא משום שבמוקף שלו יש לקרוא בי"ד אלא משום ש"ודאי שהסמוך לו נגררו בתר רובא דעלמא וקורין בי"ד". קרבן העדה מסביר כי הסמוך קורא בי"ד מאחר ועליו ללכת אחר רוב העולם ולא אחר הכרך. אם כן, נראה לדייק כאן כי לדרך של גויים יש דין מוקף והנכנס אליו יקרא בט"ו, אלא שהסמוך לא נגרר אחריו. מדוע הוא אינו נגרר אחר הכרך? סביר להניח כי מאחר ואין קריאה בפועל בתוך הכרך, הסמוך לו לא יגרר אחריו.

ברכי יוסף:

במהלך דבריו הארוכים של הברכי יוסף ניתן לזהות כי סבר בתחילה שהגמרא בירושלמי, באומרה "בו אינן קורין", התכוונה לקביעת דין. ניתן לדייק זאת ממה שכתב באמצע דבריו על פירושו של הרמב"ן (שם):

ולפי זה מכריע קצת הצד האחר בנידון דידן:

דכיון שאף שהכרך חרב, אי אתרמי איש יהודי בו קורא בט"ו, דין הוא שהכפר הסמוך יקראו בט"ו, הואיל דבכרך ישראל שנטפל לו עובר אורח, והוא באחד, קרי בט"ו.

הברכי יוסף אומר כי הוא נוטה לומר, על פי הרמב"ן, שדין הסמוך לדרך שאין בו ישראל יהיה בט"ו. הנתון שהשתנה בין דברים אלו למה שאמר לפני כן הוא שע"פ הרמב"ן, הנכנס לדרך של גויים, על אף שהוא ישראל יחידי בעיר, קורא בט"ו. נתון זה הביא את הברכי יוסף לומר שאם כן, דין הסמוך נכון שיהיה גם הוא בט"ו. ומכאן שקודם להבאת דברי הרמב"ן, סבר הברכי יוסף שהנכנס לדרך של גויים קורא בי"ד, מאחר ופקע דין מוקף מכרך זה ללא נוכחות של תושבים יהודים בתוך עיר זו.

אלא שבהמשך דבריו של הברכי יוסף ניתן לראות כי הוא הוסיף פרשנות נוספת. אנו נראה כי לשיטתו, בסוף דבריו, "בו אינן קורין" יכול להתפרש גם כתיאור דין וגם כתיאור מציאות. נעיין במהלכו של הברכי יוסף:

על פרשנות זו של הרמב"ן בירושלמי החיד"א מקשה:

ברם, הר"ן לקמן גבי "כרך שאין בו עשרה בטלנין" כתב בשם הרמב"ן דקרי בי"ד
והביא ראיה לזה מהירושלמי

הברכי יוסף תמה הכיצד הרמב"ן סותר את עצמו: מצד אחד הוא סובר שלכך חרב ועיר של
גויים יש דין מוקף אף בלא י' בטלנים, ומצד שני במקום אחר מצריך הרמב"ן את הכרך עשרה
בטלנים?³³

תמיהה זו תביא את הברכי יוסף להעלות השערה שהרמב"ן חזר בו מהבנתו את הירושלמי,
ויש לקרוא את הגמרא ע"פ הגרסה האחרת, הטוענת שהנושא בגמרא הוא ההשוואה בין כרך
לבין הסמוך לו (אלא שאופן קריאת הגמרא ע"פ גירסה זו יפרש הברכי יוסף כפי שפירשה
הוא בעצמו בתחילת דבריו, ולא כפי הרשב"א, הריטב"א והגר"א). כך מדייק הברכי יוסף
בדברי הר"ן (המביא את שיטת הרמב"ן):

... דגרסינן בירושלמי ... ואם הירושלמי מתפרש כך ...

כאן מוזכר שישנה גירסה נוספת להבנת הירושלמי. הר"ן, בהמשך דבריו בדין י' בטלנים לפי
הרמב"ן, שוב פעם מזכיר שיש גירסה נוספת שיש בירושלמי

אע"פ שהגרסא מתחלפת ואין פירושו ברור וצ"ע ...³⁴

הר"ן לא פירט באיזה גירסה מדובר כאן, ודבריו החתומים הביאו את הברכי יוסף להעלות
השערה³⁵ ("וליבי אומר ל...") כי מדובר באותה גמרא ירושלמית דלעייל ואותו נידון לגבי
הגירסאות, אלא שהרמב"ן חזר בו והחליף גירסה, ובה יש הוכחה לצורך בי' בטלנים:

³³ בהמשך נבאר כי עיון בחידושי הרמב"ן עצמן מורה שאין סתירה: הרמב"ן סבר שלכך חרב ועיר של גויים
יש דין מוקף רק אם נכנסו לשם עשרה בטלנים. החזון איש טוען בדעת הברכי יוסף כי לא ראה את הרמב"ן
במקורו אלא רק כפי שהביאו הר"ן ולכן נעליו מעיניו דעתו השלימה של הרמב"ן.

³⁴ לגבי מקור זה בר"ן מוכח מדברי הרמב"ן עצמו כי היא לא נאמרה על סוגית כרך שחרב אלא על שאלת י'
בטלנים (וזה לשון הרמב"ן: אבל בירושלמי מצאתי: ת"ש: כרך שאין בו עשרה בטלנים תקנתו קלקלתו ונעשית
כעיר. וזו ראיה שדין מוקפין שאין בהם עשרה בטלנים כדין עיירות ומקדימין, שלא כדברי רבותינו הצרפתים...
אבל מדברי הר"ם במז"ל נראה ... זמנן ט"ו, והוא גורס בירושלמי: "כפר שאין בו עשרה תקנתו קלקלתו".
ואינו נכון בסוגיה שם, וגרסת ר"ח ז"ל כן היא: "כרך" וכן דעת הגאונים ז"ל... וכן עיקר).

אולם הברכי יוסף, שלא היה בידו את חידושי הרמב"ן עצמם הבין שהר"ן מדבר על סוגייתו.

³⁵ כותב בעל שו"ת עמודי אש (סי' ו) על הבנת הר"ן בדברי הרמב"ן: "ומה שכתב שם הברכי יוסף בכוננת דברי
הר"ן שכתב גבי "כרך שאין בו עשרה בטלנין", וכתב בשם הרמב"ן דקרי בי"ד, והביא הוכחה לזה מהירושלמי
"אף שהגירסא מתחלפת ופירושו אינו ברור" עד כאן לשון הר"ן, ועל זה כתב הברכי יוסף דכוונתו על הירושלמי
הזה, ועיין שם מה שכתב בביאורו, ובמחילת כבודו הא ליתא כוונתו על הירושלמי דכרך שחרב תקנתו
קלקלתו כמבואר בליקוטי הרמב"ן, והגירסאות שמתחלפות הוא דיש גורסין "כפר" ... אולם אחרי העיון
בליקוטי הרמב"ן ובחידושי הריטב"א יראה דאינו השגה כלל עליו". הערה זו גם מעיר הרב צבי מיכל שפירא
בשו"ת ציץ הקודש (סי' נג אות ז): "וגם לענין הדין השני שמביא ז"ל בשם הרמב"ן ז"ל דגם בכרך המוקף חומה

... ומזה הוכיח (הרמב"ן) דאם אין בו י' בטלנים – קרו בי"ד.

כלומר: מכיון שהעיר חרבה והפכה לשל גויים ואין בה עשרה בטלנים, הדין הוא ש"בו אינן קורין". גם אם יכנסו יהודים לעיר, ללא "י בטלנים" הדין הוא שלא קוראים בט"ו אלא בי"ד, וכך גם הוא דין הסמוכין לאותה עיר.

על פי הבנה זו, הר"ן הקשה על הרמב"ן וסבר כי "בו אינן קורין" לא מוכרח להתפרש כתיאור דין אלא כתיאור מציאות, כך שהדין יהיה שהנכנס לעיר של גויים יקרא בט"ו.

... דדילמא³⁶ דוקא כלו גויים ואין ישראל כלל אבל אי איכא ישראל אף דליכא עשרה בטלנין קרי בט"ו.

כך, על פי הסבר זה, הר"ן פורך את ראיית הרמב"ן, דרך התיאור המציאותי שניתן להכניס בדברי הגמרא.

וא"כ, טוען הברכי יוסף למחלוקת ראשונים האם "בו אינן קורין" הוא תיאור דין או מציאות.

בית עובד:

היינו דוקא בזמן שאותו הכרך מיושב מישראל ... אבל אם נחרב הכרך ויצאו ישראל ממנו ואין דרים בו אלא גויים אין לו דין כרך. ואם ישראל עובר באותו כרך בעת ההוא קורא בו בי"ד, דכרך שאין שם ישראל נדון כעיר. כן מוכח מהירושלמי ואפילו לפי גרסת הרמב"ן³⁷ ודלא כהרב חיד"א בברכ"י לפי גירסת הרמב"ן.

וכן מוכח בדברי השו"ע והפוסקים שכתבו אעפ"י שאין בו עשרה בטלנים. דמוכח דשיהיו בה י' בטלנים לא בעינן אבל שיהיו ישראל דרים בה מיהא בעינן

רואים מדברי הבית עובד כי הבין שהירושלמי, באומרו "בו אינן קורין" מדבר על תיאור דין ולא מציאות. את דברי הבית עובד הביא כף החיים להלכה (תרפ"ח ס"ק יב) ופסק כמותו.

א"כ, אנו רואים מחלוקת בין האחרונים בהבנת המילים "בו אינן קורין", ע"פ ההבנה כי הגמרא מדברת על השוואה בין כרך לסמוך לו, וכי שאלת הגמרא היא על חוצה לו.

בעינן עשרה בטלנים ושמביא ראייה מן הירושלמי, מבואר שם בדברי הרמב"ן ז"ל עצמו שהראיה היא מדברי ירושלמי אחר (פ"ק דמגילה הלכה ד) דתני בהדיה כרך שאין בו עשרה בטלנים, דינו כעיר ...".

³⁶ הברכי יוסף מביא זאת בשם הר"ן כאפשרות אחרת לקריאת הגמרא הירושלמית על מנת להפריך את ראייתו של הרמב"ן מגמרא זו לדין עשרה בטלנים.

³⁷ כאן מציין הבית עובד כי חסר היה לברכי יוסף את הרמב"ן במקורו וכי לרמב"ן יש את התנאי של י' בטלנים על מנת שלעיר יהיה דין מוקף.

ד. הנכנס יחידי לעיר גויים ע"פ הגר"א

עוד נותר לברר מהו הדין של הנכנס יחידי לעיר של גויים, ע"פ החזון איש והגר"א. מאחר והם פירשו את גמרתינו כעוסקת בעיר שרוב גויים, הרי שניתן לכאורה להניח שכל דבריהם הם על עיר שיש בה ישוב יהודי, אך כאשר אין בה גויים כלל הרי היא אינה נחשבת כעיר ואין לה דין מוקף. אלא שנראה שלא ניתן לומר זאת מהסיבות הבאות:

מבאר הגר"א מהו הטעם שמחוץ לכרך קורין בט"ו (שם):

אם בחוץ לכרך קורין דהא שם לא מחמת חומה ... וא"כ אף שבטל החומה קורין כ"ש בתוכה .

היכולת של הסמוך לכרך ללמד בק"ו על הכרך עצמו הוא מכך שאין דין הסמוך תלוי בכרך. ואם כן, הרי שתקפו של הסמוך מכח זה שלמקום, בו היה בעבר עיר מוקפת חומה, יש דין מוקף, גם ללא עיר קיימת.

הרב אליקים שלזינגר מבאר כאן שלדין סמוכין יש מעמד עצמאי, ואלו הם דבריו (בית אב עמ' רכז):

דאם יסוד דין קריאת סמוכים בט"ו מכח שסמוכין נמשכים אחר הכרך, ... אם כן פשוט שאין סברא לדון מדין סמוכים בשעת קיומו של כרך לזמן חרבן הכרך אלא ע"כ ס"ל דסמוכים שם חלות יש להם להקרא כרך לגבי מגילה וע"כ הראיה דחזינן דגם חוץ לחומה שייך חלות שם כרך ואם כן לא אכפת לן בחרבנו בפנים, דסו"ס שם כרך קיים אחלקו שבחוץ

עוד הוסיף הרב שלזינגר (שם עמ' רכח):

ושאלתי את מו"ר מרן מבריסק ואמר לי שכוונת הגר"א אחוצה דאחר חרבן קאי.³⁸

הסבר נוסף לכך שהגמרא מדברת גם על עיר שהתרוקנה לגמרי מיהודים: אם כל דין הגמרא, המדברת על עיר של גויים, תלוי בכך שיש מגורי יהודים בעיר, הגמרא היתה צריכה לציין זאת. שהרי מדובר במקרה שהוצאו משם היהודים או לפחות השלטון היהודי. אם דין הגמרא תלוי בנוכחות יהודית, מצופה היה מהגמרא לסייג את המקרה ולציין זאת.

³⁸ "אחר חרבן קאי" - הכוונה שהגמרא קובעת שלסמוכים יש דין מוקף גם לאחר חרבן הכרך, כלומר, מעמד הסמוכים הוא עצמאי בדין מוקף.

ביאור נוסף של הגר"א:

הגר"א מביא הסבר נוסף לקריאת הגמרא, ובו הוא אינו קורא את הגמרא בתמיה אלא בניחותא (שם):

ואפשר לפרש הירושלמי שהוא לשון פשיטות בו אינן קורין אבל בחוצה לו קורין מדלא נקט להיפך בחוצה לו קודם.

על פי קריאה זו, דין הנכנס לכרך של גויים הוא בי"ד, וזאת מאחת משתי הסיבות שציין הגר"א: מחמת המחסור בי' בטלנים או משום שפקעה קדושת חומה מהעיר.

אלא שעל ביאור זה ניתן לומר את הדברים הבאים:

1. הנימוק לקריאה בניחותא הוא בגלל שבד"כ שאלת תמיהה מוסבת על המרכיב האחרון של המשפט ואילו המרכיב הראשון הוא הגורם שממנו לומדים ק"ו. אלא שעיון ברשב"א מלמד אותנו שהרשב"א גרס בסדך אחר מהאחרים, כך שהטעם לקרוא את המשפט בניחותא נופל (יש לציין שהגר"א לא ראה את דברי הרשב"א).

2. הברכי יוסף (שם) הוכיח שכל מקום בירושלמי הפותח במילים "איתא חמי" הוא פתיחה של משפט תמיהה.

ה. שיטת החזון איש

בנוגע לנכנס לעיר של גויים שאין בה ישראל כלל, נביא את שיטת החזון איש ביחס לשאלה של הנכנס לעיר חרבה. אומר החזון איש (שם):

נראה דלעניין מקרא מגילה, אף אם חרבה קוראין בט"ו, וכן אם נעשית עכו"ם.

החזון איש מבסס את הקביעה כי למוקף שחרב ונותר כמקום שומם יש דין מוקף מדיוק שהוא עושה בגמרא (מגילה ג ע"ב):

ואמר רבי יהושע בן לוי: "כרך שחרב ולבסוף ישב נדון ככרך"

מאי חרב? אילימא חרבו חומותיו, ישב אין לא ישב לא, והא תניא: רבי אליעזר בר יוסי אומר "אשר לוא חומה" (ויקרא כה, ל) אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן

אלא מאי חרב? שחרב מעשרה בטלנין

מדוע לא העמידה הגמרא את דברי ריב"ל במצב של כרך שומם וחרב, כפשט לשונו של ריב"ל, ונדחקה לתת הסבר אחר? אלא שמכאן לומדים שסוברת הגמרא שעיר חרבה, אין דינה פוקע מדין מוקף, ולכן לא ניתן להעמיד את דברי ריב"ל בעיר חרבה ושוממה.³⁹

ואמנם, יש שטענו כי החזון איש בסופו של דבר לא הכריע בדבר זה וסיים במילים "אבל אין הדבר מוכרע". אך נראה שאין לומר כן מאחר והוא לא הביא לדבריו אף הסתייגות, ויש להבין את דבריו כהסתייגות בפירושו שם על דברי המשנה ברורה החתומים.⁴⁰ וכך הובנו דברי החזון איש ע"י תלמידיו ורבנים נוספים:

ספר שונה הלכות⁴¹ (או"ח סימן תרפ"ח):

הלכה ה: פסק בחזו"א וכתב שגם אם הכרך חרב לגמרי ולא נשאר בו ו' בתים אפ"ה הנכנס בו קורא בט"ו (או"ח סי' קנד סק"ג דלא מדמשמע בבה"ל)

הלכה ח: כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בו בט"ו ונהיה הכרך שמם יקראו ב"ד (בה"ל ד"ה או) ודעת החזו"א שיקראו בט"ו (או"ח סימן קנ"ד סק"ג)

וכן כותב הרב ישראל יעקב פישר בספרו הליכות אבן ישראל (פורים עמ' תכא הערה 11):

ולהחזו"א ... וגם בחרב דין מוקף עלה ... זמנו להחזו"א בט"ו

וכן הבין הגר"ש דבליצקי (האגרת הזאת עמ' 23):

³⁹ מקשה על כך הרב שריה דבליצקי זצ"ל:

אם חרב מעשרה בטלנים בטל דין מוקף אז כל שכן חרב ושומם ולכן נקטה הגמרא את החידוש היותר גדול ומכאן שאין ראייה לשיטת החזון איש.

וניתן לתרץ: נחלקו הראשונים האם הצורך בעשרה בטלנים הוא רק בעיר פרוזה, ע"מ שלא להחשיבה ככפר בו מקדימים ליום הכניסה (תוספות) או גם תנאי בעיר מוקפת, על מנת להחיל בה דין מוקף (רמב"ן):

לשיטת תוספות: דברי ריב"ל מוסבים על עיר שאין לה דין עיר חומה כי רק שם יש את דין "בטלנים". ומדוע לא העמידה הגמרא את דברי ריב"ל בעיר מוקפת כשהיא חרבה, כפשט לשונו של ריב"ל והעדיפה לדבר על עיר פרוזה? הרי כל אמירותיו של ריב"ל האחרות על כרך, המובאות בגמרא בענין מגילה, היו על עיר מוקפת? מדוע להדחק ולבאר את המילה "כרך" במובן של עיר פרוזה ולא לבאר את דברי ריב"ל כמדברים על עיר מוקפת חרבה, כפי פשט לשונו של ריב"ל? אלא שמכאן יש ללמוד ראייה שברור לגמרא שכרך חרב ושומם לא בטל דינו כמוקף ולכן חייבת הגמרא להעמיד את דבריו בכרך פרוז שחסר בו עשרה בטלנים.

לשיטת הרמב"ן, הסובר דין "בטלנים" במוקף, נח יותר לבאר את פשט דברי ריב"ל כפשוטם, שמדובר על חרבן העיר ולא במחסור בבטלנים, ואם הגמרא נדחקה לפרש את "חרב" כמחסור מעשרה בטלנים, והוציאה את דברי ריב"ל מפשטות משמעותם, נראה כי לא בגלל שאין לחרבה שם עיר, אלא משום שכך זקוק לעשרה בטלנים כדי להיות בעל חשיבות.

⁴⁰ נבאר את דברי המשנ"ב אלו בהמשך.

⁴¹ שמחברם הם הגר"ח קנייבסקי והגר"ח צדוק טורצין, שהיה תלמיד מובהק של החזון איש

ומרן החזו"א שיטה אחרת לו בדין כרך שחרב ... שגם בחרבנו יש לו דין כרך וספק
כן בסימן קנ"ד.

א"כ, מאחר ולדעת החזון איש, אף בעיר חרבה יש לקרוא בט"ו, הרי ודאי גם בעיר של גויים
עליו לקרוא כדין מוקף.

ו. המשנה ברורה ביחס לעיר של גויים

המשנה ברורה בביאור הלכה פוסק בשם הברכי יוסף (ד"ה "או שסמוכין להם"):

כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו
פסיקה זו נראית לכאורה תמוהה: מעבר לכך שדברי שניתוחו של הברכי יוסף בסוגית כרך
שחרב מבוסס על דברים שהוא לא ראה במקורם, לא ברור כיצד זה פוסק המשנה ברורה
ממה שהברכי יוסף בעצמו חזר בו? כך מקשה הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה על פורים
עמ' קי):

ותימא שזהו הס"ד של הברכי יוסף ואיך לא סיימוה קמיה דמסיק היפכא

ונראה כי הסיבה לכך היא שהמשנה ברורה הבחין (כפי שהבאנו לעייל בהערות בשם שו"ת
עמודי אש סי' ו והחזו"א או"ח סי' קנד) בכך שהברכי יוסף לא ראה את דברי הרמב"ן במקורם,
ואם כן היה רואה אזי לא היה חוזר בו מהבנתו הראשונית. ואמנם לפי הרמב"ן במקורן יש
צורך ב' בטלנין אלא שמאחר ואין הלכה כרמב"ן בדבר זה, הרי שדין הוא שהנכנס לעיר של
גויים, על אף שאין בה עוד יהודים נוספים, עליו לקרוא בט"ו.

ז. האם יש דין מוקף לעיר של גויים רק אם הסמוך קיים?

בשו"ת דברי יציב חלק ב רצ"ה מובא הסתפקות האם כוונת הגמרא הוא שדין מוקף בכרך
הוא רק אם הסמוך לו עדין בנוי עוד מימי הכרך קודם שהפך לעיר של גויים. כך כתב גם הרב
מאיר מזוז דרך דיוק בדברי הריטב"א (מובא בספר מגילה במוקפות חומה של הרב יהודה
זולדן עמ' 375):

היינו דוקא כשהכרך והסמוך לו בתקופה אחת והיתה להם ישיבה אחת בעולם, וכמו
שכתב הריטב"א בריש מגילה וז"ל: "וכיון שחוצה לו קורין כתחילה" שהרי נתחייב
ולא נשתנה" אף וכו וכו'

אלא שקשה לומר כן מהסיבות הבאות:

1. הדיוק בריטב"א אינו מוכרח, משום שהנושא על פיהם הוא התמשכות דין מוקף בכרך עצמו למרות שחרב, והסמוך לו רק מלמד על ההתמשכות של דין מוקף ולא הובא ללמד על עצמו
2. הגר"א (ביאור הגר"א או"ח תרפ"ח, ב) והחזון איש (או"ח סימן קנ"ד) סוברים שלכרך של גויים יש דין מוקף אף שפקעה ממנו קדושת עיר חומה, ואין הדבר תלוי בקיום סמוך.
3. סברה לא מובנת: אם הסמוך תלוי בקדושת חומת הכרך אז מדוע שלא יתבטל דין מוקף בסמוך כאשר הכרך נחרב? קושיה זו מקשה החזון איש (או"ח סימן קנד)

ח. דין הנכנס לכרך חרב

מאחר וכיום, כתוצאה מהמלחמה הנוכחית, העיר עזה חרבה בחלקה הגדול, יש גם לברר מה דינו של הנכנס לכרך חרב.

את שיטתו של החזון איש ודיוקו מהגמרא ראינו לעייל - דין הנכנס לכרך שחרב הוא בט"ו. האם ניתן למצוא לכך מקורות נוספים?

נביא לכך עוד שתי ראיות:

א. הרמב"ן מבאר את שאלת הגמרא בירושלמי כך (חידושי הרמב"ן מגילה ב ע"ב):

פירוש: כרך שחרב או שנעשה של גויים

על פי האופן בו ביארו הרשב"א, הריטב"א והגר"א את הסוגיה, דין הכרך הוא בט"ו. מאחר וע"פ ביאור הרמב"ן, נושא הסוגיה הוא גם כרך חרב גרידה ולא רק עיר גויים, הרי שנכון הוא שדיבריהם יהיו נסובים גם על כרך חרב.

אמנם הר"ן מוסיף על פי פירוש הרמב"ן (ר"ן בדף ב. בדפי הריף):

בירושלמי שאלו מילתא דריב"ל דלקמן דכרך שחרב מעשרה בטלים ולבסוף ישב או שנעשה של נוכרים

אולם נראה כי אין להבין שהרמב"ן מבין שהמקרה של הגמרא הוא כרך בנוי של ישראל שחסרים בו עשרה בטלנים אלא רק ששאלת הגמרא במקרה של כרך חרב והרוס היא על כך שחסר בו עשרה בטלנים. הראיה לכך היא מלשונו של הרמב"ן עצמו:

הכרך שחרב ונטלו ממנו יי בטלנין לשיחזרו שם ישראל שיקראו בט"ו - כרך שחרב ולבסוף ישב דר"י בן לוי מיבעיא ליה

אם המקרה הוא כרך קיים אלא שחסר בו ' בטלנים הרמב"ן היה משתמש בלשון "כרך שחרב מעשרה בטלנים" ולא "כרך חרב ונטלו ממנו ' בטלנים".

כמו כן, לשונו של הרמב"ן "לכשיחזרו שם ישראל" מורה על כך שהמקום היה נטוש, אחרת הרמב"ן היה כותב "לכשיחזרו שם עשרה בטלנים".

החידוש של הרמב"ן הוא שאע"פ שהכרך חדל מלתפקד ככרך לזמן מסויים, כאשר יחזרו עשרה בטלנים יתחדש בו דין מוקף. חידוש זה בכרך חרב הוא גדול יותר מעיר של גויים שחזרו לשם עשרה בטלנים משום שבמקום חרב, לא רק שהיה חסר בטלנים אלא לא היתה עיר כלל. ואעפ"כ הרמב"ן קרא את הגמרא כפי החידוש היותר גדול המתחדש בה, למרות שניתן היה לקרוא את הגמרא כמקרה אחד, בו מדובר על כרך חרב שנעשה של גויים.

ומכאן אנו למדים אחד משני הדברים:

1. בעיני הרמב"ן, כרך חרב שווה לכרך של גויים.

2. לשון הגמרא מורה לקרוא דוקא כשני מקרים ולא כמקרה אחד.

ב. כפי שהארכנו בביאור דברי הגר"א והראשונים, לסמוך יש דין עצמאי, כך שהוא אינו תלוי במצבו של הכרך ואין זה משנה אם הכרך בנוי ומיושב או חרב.

הסברה אומרת שעצמאות זו נובעת מכך שמאחר שלמקומו של הכרך יש דין מוקף ללא תלות בקיומה של עיר בנויה על גבי הכרך.

ט. המשנה ברורה בדין כרך חרב

כותב המשנה ברורה בביאור הלכה (שם):

כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה שמם – יקראו בי"ד (דבר [משאת] משה).

כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו (ברכי יוסף).

יש שדייקו מהמשנה ברורה כי דין הנכנס לכרך חרב הוא בי"ד. כך כותבים החזון איש (שם), שו"ת היכל יצחק (או"ח ס' סה) ושו"ת הר צבי (או"ח סימן קלא עמ' ריד). אחרונים אלו מתלבטים בהבנת המשנ"ב, מאחר ולכרך של גויים הוא פוסק שהנכנס אליו קורא בט"ו ואילו הסמוך לכרך חרב קורא בי"ד. מהו החילוק בין שני פסקים אלו? משערים אלו האחרונים כי החילוק הוא בין כרך חרב לבין עיר של גויים, כך שבכרך חרב פקע דין מוקף. משמעות הבנה זו היא:

כרך של גויים – בין בכרך ובין בסמוך (אף ללא כניסה של יהודי כלשהו לכרך עצמו, עיין חז"א שם) יש דין מוקף.

כרך חרב – בין בכרך ובין בסמוך, דינו הוא ב"ד.

אלא שנתון אחד, שלא היה בידי אותם האחרונים, נמצא בידינו, והוא מקורו של המשנ"ב. להם היה ידוע מהכתוב במשנה ברורה שמקורו בראשית דבריו הוא ה'דבר משה'. חיפוש בכל ספרים הקרואים בשם זה לא מעלה תשובה בנושא הנידון. ומסתבר מאוד כי יש כאן טעות דפוס, ומדובר במשאת משה, המובא בתשובת הברכי יוסף דלעייל, והוא אכן מתייחס לענייננו באופן ישיר.⁴² ואלו הם דברי המשאת משה (ח"ב א"ח סי' יג):

כיון דאעיקרא אין קורין בה בט"ו כי הכי דתהוה כל הקרב כל הקרב נידון כמוה דכולא מילתא משום יקרא דכרך מטו בה אשר סביבותיה נתנו בתוכה ובהבטל הסיבה בטל המסובב.

ולפי דרכנו למדנו סמוך לנא אמון (שם העיר עליה דן המשאת משה) על שום מה לא באה לכלל ספק להיות נידונת חוצה לה כתוכה, **דאיברא תוכה ודאי היא בכלל הספק להיותה קדומה וקורין ב"ד וט"ו**, מיהו חוצא לה הך דיתובי יתבינן בגוה אין נותנים לה דין העיר גופא אע"ג דסמיכא טובא כיון **דמתא גופא אין רבים מבני ישראל בוקעים בה ולא דיירינן בגוה**. וכיון דעיקר מתא אינה בדין י"ד וט"ו למאי דאין ישראל דרין בה תו לא מיגרר אבתרא חוצה לה דכעיר חדשה דמיא ודינה ב"ד גרידא כרובא דעלמא וברור.

בדברי המשאת משה אין התייחסות כלל לפקיעת דין מוקף מכרך חרב. הנושא בו הוא עוסק מדבר על הסמוך לכרך שאין בו יהודים. הוא קובע שדינו הוא ב"ד, ולא נתברר בדבריו מה יהיה דינו של הנכנס לכרך עצמו.

דבר נוסף שניתן לראות במקור עצמו הוא כי לא ניתן ללמוד ממקור זה את החילוק בין כרך חרב ובין עיר גויים. גם במשאת משה וגם בברכי יוסף, הנידון הוא על כרך שאין בה יהודים, ואין תיאור ברור האם מדובר בעיר מיושבת גויים או עיר חרבה.

מאחר והנושא של המשאת משה והברכי יוסף הוא נוכחות או אי נכחות יהודים בכרך, הרי שכשהמשנ"ב מסיק מתוכם את דבריו, מתכוון גם הוא למציאות עליה הם דיברו. כלומר, החילוק שעושה המשנ"ב הוא בין מצב בו יש יהודים בכרך או אין.

על כן, כך יש להבין את המשנ"ב:

בדין הסמוך לכרך בו אין יהודים – דינו ב"ד.

⁴² כך כותב הגר"ש דבליצקי בספרו 'האיגרת הזאת' עמ' 22. בהדפסה של הוצאת עוז והדר תיקנו ל'משאת משה'.

דין הנכנס לכרך בו אין יהודים – דינו בט"ו.

ואם כן, כאשר כתב המשנ"ב 'כרך שמם', כולל הדבר גם כרך של גויים, ואין לחלק בין מקום חרב למקום של גויים. כמו שדין הסמוך, בין מקום של גויים ובין מקום חרב, דינו בי"ד, כך גם בכרך עצמו. לכן, נראה כי הנכנס לכרך חרב, דינו ע"פ המשנ"ב הוא בט"ו.

חילוק זה מלמדנו כי הגורם המחייב את דין מוקף הוא לא כרך בנוי אלא המקום בו בעבר היה הכרך, על אף שהוא כעת חרב.

נראה כי המשנ"ב פסק בכניסה לכרך עצמו לחומרה ובסמוך לו לקולא. הסבר זה מלמד אותנו כי המשנ"ב מצדד כמו הסברו של קרבן העדה בירושלמי, וכמו הסברו של הברכי יוסף שביאר בדעת הר"ן.

כאמור לעיל, הרשב"א, לא היה מצוי אצל האחרונים. נראה כי המשנ"ב פסק בדין הסמוך לכרך כמו המשאת משה וקרבן העדה, מאחר ובניגוד לשיטת הגר"א, וזאת כאשר לא היה מצוי אף ראשון הסובר כדעת הגר"א.⁴³ אולם בהגלות נגלות הרשב"א, נראה שאין להכריע כנגד ראשון מפורש, כך שסביר להניח כי המשנ"ב היה פוסק שדין הסמוך לכרך חרב הוא בט"ו.

י. פסיקת הלכה בנוגע לנכנס לכרך גויים או חרב

מאחר ורבו כאן הדעות בהבנת הגמרא, כיצד ניתן לעשות סדר בדברים ולהכריע כאן להלכה? נוכל לראות כי חלק מהמחלוקות שהובאו לעיל היא בין ראשונים לבין אחרונים, שלשיטה שהם הביאו אין אחיזה בדעות הראשונים. כותב על כך הפרי תואר (סי' צ"ח סק"ה):

אין לנו לסמוך על דעתינו נגד הראשונים במילתא דסברא זולת בראיה והוכחה ברורה כי בערך הסברה סברתם גדולה ונקראת סברה משא"כ דעתינו

כך גם כותב הברכי יוסף (חושן משפט סי' כה סע' ג):

אין לדון מסברא, רק צריך לבקש סמך מהגמרא או מהפוסקים - מהר"י הלוי בתשובה סי' מ"ב

⁴³ מלבד הריטב"א, אך כאמור, הריטב"א עצמו העדיף את הגירסא של הרמב"ן. לא נתברר בדבריו האם

מתוך העדפה לשונית בלבד (כפי שנראה שהבינו בשו"ת עמודי אש, החזון איש ובשו"ת הר צבי, כך שמבחינתם ניתן לסמוך על הריטב"א כדעה האומרת שסמוך לכרך חרב דינו בט"ו) או מתוך כך שלא קיבל את ההסבר עצמו של הגירסה שדחה. ונראה שחשש המשנ"ב כפי האפשרות השניה, כך שהריטב"א לא היה יכול להיות מקור של ראשון להשען עליו.

עוד מוסיף וכותב החיד"א (חיים שאל ח"א סי' עד אות מו):⁴⁴

מי יחוש לנוסחאות דידן בפרט בירושלמי נגד הראשונים

ומוסיף על כך הש"ך (יו"ד ס' רמ"ב קיצור הנהגת הוראת איסור והיתר):

אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זיכרונו על ספר ונמצא אחרים חולקים עליו
אין צריך לפסוק כהאחרונים שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואיהו שמעי הוי הדרי
בהו, ויש חולקים שאין שומעים לאחרונים כנגד גדולי הראשונים ... ומכל מקום אין
לחלוק על הגאונים הקדמונים

ובנוגע לסוגייתנו כתב החזון איש (או"ח סי' קנד):

... אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא הרמב"ן ולא הריטב"א,
אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף... ואין לנו מי שיחלוק על
דברי הריטב"א ...

וכן כתב בעל שו"ת עמודי אש (סי' ו'):⁴⁵

הנה מבואר מדבריו (הריטב"א) הפך הברכי יוסף, דאדרבא "חוצה לו" פשיטא
שקורין בט"ו, ואדרבא, הוא זוקק שאם יתרמי שם איש אחד יקרא בו גם כן בט"ו...
ואם כן בודאי ראוי להורות כפירוש הריטב"א בירושלמי.

אם כן, נראה שדין הנכנס לעיר של גויים, שאין בה ישוב יהודי, הוא שעליו לקרוא בט"ו,
מהסיבות הבאות:

א. על פי הרשב"א ועל פי הריטב"א ראינו כי הנכנס לעיר זו דינו בט"ו.

לרמב"ן, דין הנכנס לעיר של גויים הוא רק כאשר יש בעיר י' בטלנים. אלא שלהלכה
נפסק שלא כמותו. כותב על כך החזון איש (שם):

למאי דקיימא לאן כדעת שאר פוסקים דמוקף שאין בו י' בטלנים לא פקע
מיניה דין מוקף, פירוש הירושלמי הוא כפשוטו דמבעיה לו בשעה שיושביו
עכו"ם ופשיט דדינו כמוקף.

ב. גם לפירוש שהעלו האחרונים בירושלמי (קרנן העדה, ברכי יוסף ובית עובד) ראינו
כי הדבר נתון במחלוקת אם דין הנכנס הוא בי"ד או בט"ו.

ג. אל הראשונים הנ"ל מצטרפים הגר"א, והחזון איש, וכן המשנה ברורה בביאור הלכה.

⁴⁴ כ"כ גם מרן בב"י חו"מ סי' ער"ה.

⁴⁵ נכתב בשנת תר"ם ע"י רבי ישראל איזנשטיין מגדולי רבני רוסיה

נראה א"כ ששאלה זו מוכרעת להלכה באופן ברור וכי הנכנס לעיר של גויים, על אף שאין שם ישוב יהודי, הרי שדינו כדין מוקף.

ובנוגע לנכנס לכרך חרב, ע"פ הרשב"א, הגר"א והחזון איש כי דינו הוא בט"ו, ועל פי ביאורנו לעייל, נראה כי גם המשנ"ב סובר כן, וכך מסתבר לענ"ד להכריע.

הכל יוצאים בי"ד

הלכה רווחת⁴⁶, היא בירושלמי ש"הכל יוצאים בי"ד". כלומר, בן כרך שקרא בי"ד יצא ידי חובתו. נרצה לעיין בסוגיה זו ולראות האם ניתן לסמוך על דין זה ולהפטר מחובת קריאה בט"ו.

א. האם "הכל יוצאין בי"ד" הוא לכתחילה?

להלן נראה שני פירושים ל"הכל יוצאין בי"ד". אחד הוא היותר ידוע והשני הוא ע"פ הגדרתו של הרשב"א ועוד ראשונים נוספים. הפירוש הידוע (ע"פ הגר"א והפרי מגדים) אומר כך: אף על אף שדין מוקפין הוא בט"ו באדר, הבסיס המשותף של פרוזים ומוקפים כאחד הוא בי"ד באדר.

עיקרון זה מתבטא במצב של דייעבד (ירושלמי שקלים א א):

לא מסתבר אלא לשעבר (דייעבד) אבל לבוא (לכתחילה) לא

הגר"א גרס אחרת בגמרא זו והסביר כי ההלכה "הכל יוצאין בי"ד" מדברת גם על לכתחילה:

לא מסתברא לשעבר אלא לבא

וכך מסביר הגר"א את דברי הגמרא (הגהות הגר"א על מסכת שקלים):

הא דאמר רבי חלבו "הכל יוצאין בי"ד" לא בא לאשמועינן שאם קרא בי"ד ועבר יום ט"ו שיצא בקריאת י"ד, דמאי קמ"ל? מאי דהוה הוה!?

אלא אתא לאשמועינן דלהבא לא, שאם קרא בי"ד ועדין יום ט"ו לפניו, נמי אין צריך לקרוא בט"ו שכבר יצא בי"ד שהוא זמן קריאה.

מסביר הגר"א: רבי חלבו האומר את ההלכה ש"הכל יוצאין בי"ד" ודאי דיבר לא רק על דייעבד אלא אף לכתחילה, כלומר: מדובר במצב בו אדם קרא בי"ד ועוד יום ט"ו לפניו, ועל מצב זה אומר רבי חלבו שהוא פטור מקריאה בט"ו.

מוסיף הגר"א ומבאר את הגמרא:

ואם כן, איך נאמר שלכתחילה יקראו בי"ד תמיד ותעקר זמן כרכים? אלא על כורחך דלכתחילה לבן ט"ו אסור לקרות בי"ד, אבל בההיא דרבי חלבו איירי דאם קרא פעם אחת באקראי שיצא, בכהאי גונא לא מעקר זמן כרכים.

כלומר: סובר הגר"א שאסור לבן כרך לקרוא בי"ד, וכלשון הגמרא (שם):

⁴⁶ כלשונו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל בסימן נח בשו"ת יביע אומר ז.

אם אומר את כן שמא נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך
אלא שאם קרא הדבר בטעות⁴⁷, יצא בן כרך ידי חובה בקריאה בי"ד ואינו צריך לקרוא בט"ו.

ב. האם בן כרך יוצא בדיעבד בי"ד?

1. "הכל יוצאין בי"ד" – הגדרת הראשונים

הרשב"א: נאמר על הספקות בלבד

הרשב"א מגדיר לנו את המושג "הכל יוצאים בי"ד באופן שונה מהמקובל כיום (רשב"א ד ע"ב ד.ה. "אלא כל הנדחה"):

די"ד זמן קריאה לכל הוא, כלומר לרוב הקוראים וכדאיתא בירושלמי

כלומר: הירושלמי דיבר על מצב מסופק בו הכל יוצאים בי"ד משום שהולכים אחר הרוב.

מה דין דיעבד של בן כרך שקרא בי"ד? כותב הרשב"א (דף ב. ד.ה. "אלא שהכפרים"):

ובני עיירות שקראו בט"ו ובני כרכין שקראו בי"ד לא יצאו דזמנו של זה לא זהו
זמנו של זה

נראה שהסברו של הרשב"א מסייע לנו להבין את דעת הרמב"ם והמאירי:

רמב"ם (משנה תורה מגילה א יא):

עיר שְׁהִיא סָפֵק ... וּמְבַרְכִין עַל קְרִיאָתָהּ בְּי"ד בְּלֵבָד הוֹאִיל וְהוּא זְמַן קְרִיאָתָהּ לְרֹב
הָעוֹלָם:

ובתשובות הרמב"ם א שאלה קכ"ד (מופיע כסימן ק"ה בשו"ת פאר הדור):

וכל מקום מסופק אם הוא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון או לא קוראים
בי"ד ומברכין לפניה ולאחריה, שיי"ד זמן קריאה לכל הוא. וקוראין בט"ו ואין
מברכין לא לפניה ולא לאחריה

אם ההסבר של "הכל יוצאים בי"ד" הוא כהסבר הראשון שביארנו, דהיינו: שבדיעבד יוצא בן
הכרך י"ח בי"ד, לא יהיה מובן מדוע משתמש הרמב"ם במשנה תורה בנימוק "והוא זמן
קריאתה לרוב העולם" ולא בנימוק שבדיעבד יוצא בן כרך בי"ד, שהוא הנימוק היותר חזק.

⁴⁷ כך מסביר החזון איש את הגר"א. הרב שבתאי יוסף שני בספרו ברית אברהם מבין בדברי הגר"א שמדובר
במצב כמו שיום ט"ו יוצא בשבת או במצב בו לא יהיה אפשרות כלל לקרוא ביום ט"ו כגון שלא יהיה קורא
או לא תהיה מגילה.

המאירי (בית הבחירה מגילה ב):

בני כרכים שקדמו ל"ד לא יצאו וחוזרים וקורין ... בהדיא אמרו: "זמנו של זה לא זמנו של זה"

ואע"פ שבתלמוד המערב אמרו: "הכל יוצאין ב"ד" לא נאמר זה אלא על הספיקות המאירי כותב שבדיעבד בן כרך לא יוצא ידי חובה, וש"הכל יוצאים ב"ד" נאמר על ספקות. כלומר: משמע כדברי הרשב"א שמשום רוב קוראים ב"ד, נידונים כל הספקות כפרוזים.

2. דעת הראשונים: אין בן כרך יוצא ב"ד בדיעבד

נביא כעת עוד ראשונים נוספים בענין:

הראב"ן (סי' תנא דמ"ה ע"א):

הקורא מגילה למפרע לא יצא דכתיב "נוכרים ונעשים": מה עשיה למפרע לא, דמוקפין שקראו ב"ד לא יצאו, אף זכירה שהיא הקריאה למפרע לא

ראשונים נוספים:

אין עיסוק ישיר בשאלה זו בראשונים האחרים אך ניתן להבין מהי דעתם משתי סוגיות שהם עסקו בהם:

1. האם בן כרך יכול להוציא ידי חובה בן עיר ב"ד?

הגמרא בירושלמי מסתפקת בשאלה זו ושני צידדי הספק הם (מגילה ירושלמי פרק ב הלכה ג):

א. אינו מוציא כי "כל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן"

ב. מוציא כדעת האומר "הכל יוצאין בארבעה עשר שהיא זמן קריאתה"

הראשונים שהתייחסו לשאלה זו הם הרשב"א והריטב"א ודעתם היא שבן כרך אינו יכול להוציא בן עיר. הנימוק הוא (ריטב"א ב ע"ב ד.ה). "אלא שהכפרים":

בן עיר ובן כרך חלוקים לגמרי בדיניהם וזמנו של זה לא זנו זמנו של זה כלל

כלומר: ההכרעה היא שאין הלכה כפי האומר ש"הכל יוצאין ב"ד" ולכן אין מוקף יוצא בדיעבד ב"ד.

2. דין עיירות המסופקות:

האם די לקרוא ב"ד או שיש לקרוא יומיים, ואם נאמר יומיים האם ניתן לברך ב"ד ?

לדעת הגאונים, הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א –

הנימוק, המובא לקביעה לקריאה רק ב"ד או לקביעה שגם אם קוראים יומיים, הברכה תהיה דוקא ב"ד, הוא: "רוב עיירות קוראים ב"ד". הנימוק המתבקש ש"הכל יוצאין ב"ד", כלומר: שמשום שבדיעבד כולם יוצאים ידי חובה ב"ד, נימוק זה לא הובא על ידם, ואם היו סוברים אותו, הם היו אמורים להביאו משום שהוא עדיף על "רוב עיירות", ומכאן שהם לא סברו אותו להלכה.

הטור סובר שלא מברכים כלל באף יום, ומשמע שגם הוא לא סובר ש"הכל יוצאים ב"ד", אחרת היה מורה לברך ביום י"ד.

א"כ, משמע שלדעת הגאונים, הרמב"ם, הטור, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, הראב"ן והמאירי, כולם סוברים שמוקפים לא יוצאים בדיעבד ב"ד.

3. מחלוקת אחרונים:

המחלוקת בנושא זה החלה רק אצל האחרונים:

מהר"י בן חביב⁴⁸, פרי חדש וערך השולחן: מוקף אינו יוצא חובה ב"ד אף בדיעבד

הגר"א והפרי מגדים: מוקף יוצא בדיעבד ב"ד.

האם הבבלי חולק על הירושלמי?

ההלכה הירושלמית "הכל יוצאים ב"ד" לא נאמרה בתלמוד הבבלי, ואם נפרשה כאמירה העוסקת בדין דיעבד של מוקפין, נשאלת השאלה: האם דברי הירושלמי סותרים את דברי הבבלי (מגילה ב ע"ב):

זמנו של זה לא זמנו של זה

כלומר: האם דברי הבבלי, שזמני המוקף והפרוז שונים, נכונה רק לכתחילה או גם בדיעבד?

נחלקו בכך האחרונים:

הפרי חדש וערך השולחן:

מחלות בבלי וירושלמי. הלכה כבבלי ולכן אין מוקפים יוצאים בדיעבד.

הגר"א והפרי מגדים:

הבבלי דיבר על לכתחילה והירושלמי דיבר על דיעבד.

⁴⁸ בשו"ת קול גדול סוף סימן א. רבי משה בו חביב הוא הרשל"צ השני ורבה של ירושלים. חי לפני כ-350 שנה.

הגר"א (ביאור הגר"א תרפח, ח) ביאר את הרמב"ם על פי שיטתו, ונימק את סיבת הברכה בי"ד במקום מסופק מסיבת היות שמוקפים יוצאים בדיעבד בי"ד. הקושי הגדול איך דבריו נכנסים בדברי הרמב"ם שנתן נימוק אחר ופחות חזק משל הגר"א: "הואיל והוא זמן קריאתה לרב העולם", וצ"ע.

4. ההלכה:

המשנה ברורה בשער הציון (סימן תרפ"ח סק"ח) פסק לכתחילה כפרי חדש ובדיעבד כפרי מגדים והגר"א. הנ"מ תהיה אם בן כרך שקרא לבן עיר, האם יוצא בקריאתו. המשנ"ב סובר שלכתחילה לא יקרא ואם קרא אז יצא.

הרב עובדיה יוסף אף הוא פסק כפי המשנה ברורה (יביע אומר חלק א חאו"ח סימן מג אות ט"ו וכן בחלק ז סימו נח אות ו)

אולם היו שהשיגו ועירערו על הלכה זו משום שכל הראשונים פסקו שאף בדיעבד אין מוקף יוצא בי"ד:

א. רבי רחמים חי חיותא בסיפרו "תקפו של נס" (בסוף הספר, פרק ג הלכה ט):

בודאי דלא ראה (הפרי מגדים) דברי הריטב"א שלא נדפס בימיו דשם מבואר שגדולי הראשונים פסקו הך בעיה דירושלמי לחומרא ... דאילו הוי חזי לדברי הריטב"א הוי הדר ביה.

ב. הרב משה שמואל דיין בספר "גם אני אודך" חלק ד של הרב גמליאל רבנוביץ ע"מ רמ"ח:

אולם איני יודע למה הכריע כן להלכה (הרב עובדיה יוסף) אחר שמצא שתי ראשונים המסייעים לפרי חדש, ובפרט דאנו קיבלנו הוראות הפרי חדש במקום שאינו חולק על מרן הבית יוסף, וכמו שכתב הגאון רבי יונה נבון בתשובות נחפה בכסף (ח"ב הלכות פסח טז):

ג. ברית אברהם לרב יוסף שבתאי שני סימן כ"ד

אין ספק שלו היו שולטות עיניו הקדושות (של הגר"א) בריטב"א ובמאירי שכתבו מפורש שבני ט"ו לא יוצאים בי"ד ואפילו בדיעבד ... שכן ראוי להיות חוזר

ד. הרב שמעון מועלם בספרו "כרכים ומקפים" פרק יז (יצא בשנת תשע"ו) האריך לבאר נושא זה בספרו, וזוהי מסקנתו:

על פי דברי כל הראשונים וחלק מהאחרונים, אזלו להם כל דברי האחרונים שכתבו שאף מי שהוא ודאי בן ט"ו יוצא ידי חובה בי"ד, וזה אינו נכון,

שמבואר בכל הראשונים והפרי חדש להיפך, ועוד חזינן... שאף הספיקות לא יוצאים י"ח בי"ד בלבד

על דברי הרב עובדיה יוסף כתב:

אם היה רואה היביע אומר לדברי כל הראשונים שהבאנו לעייל, שכלי עלמא סבירא להו כהפרי חדש, ואין אפילו ראשון אחד שמשמע להו דלא כהפרי חדש, פשיטא שהיה פוסק הלכה למעשה כדעת הפרי חדש ודלא כשאר האחרונים

ה. הרב עובדיה יוסף בעצמו, במהדורה חדשה של ספרו יביא אומר חלק ז הוסיף מקור מהראב"ן כראיה לפרי חדש ולפיכך נשאר בצ"ע

הרשל"צ, הרב יצחק יוסף, המשיך את דברי אביו, והביא עוד מקורות נוספים כשיטת הפרי חדש - את הרשב"א והמהר"ם בן חביב, וכך כתב (ילקוט יוסף, פורים תשע"ו ע"מ 47):

ולפי זה, בצירוף דברי הרשב"א והמאירי הנ"ל, נראה שהעיקר כדברי הפרי חדש, דבן כרך שקרא בי"ד לא יצא ידי חובה

סיכום:

- א. אסור לסמוך לכתחילה על דין "הכל יוצאין בי"ד". העושה כן הרי הוא מבטל דין כרכים בידים.
- ב. אמנם הגר"א והמשנה ברורה פסקו שבדיעבד בן כרך יוצא י"ח בקריאה בי"ד, אולם דבריהם הם לכאורה בניגוד לכל הראשונים, ולכן פסקו רבים שאינו יוצא בדיעבד.

ג. האם דין קריאה יומיים הוא דין או תלוי במנהג קיים?

מובא במסכת סופרים ההלכה הבאה:

מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין, הכל כמנהג המדינה.

יש שרצו לדייק מתוך לשון זה כי קריאת מגילה יומיים תלוי במנהג קיים, ורק בו יחול דין יומיים, אולם כאשר אין מנהג, או אף אם בטל מאיתנו המנהג, הרי שאין חובה בכך ויש לקרוא בי"ד בלבד.

נביא כנגד זה שני טיעונים:

- א. הרמב"ם והשו"ע פסקו מפורש חובה על עיר מסופקת לקרוא יומיים ולא סייגו זאת במנהג קיים. וכך היא לשון השו"ע (או"ח תרפח, סע' ד):

כרך שהוא ספק אם הוקף בימי יהושע אם לאו, קורים בי"ד ובט"ו
ובליהון.

כך טוען העלי תמר בפירושו על הירושלמי:

וכל זה הוא לפי ביאור המפרשים שמדובר בברייתא במקום שהיו מסופקים
בו אם הוא מוקף חומה מימות יב"נ, אולם פירושם קשה **דמקומות**
המסופקים לאו במנהגא תליא מילתא אלא משום דדינא הכי ואיך תלי לה
הירושלמי במקום שנהגו כן רק מחמת מנהג

ובנוגע לדברי מסכת סופרים מסביר העלי תמר:

בא"י נראה שהיה קיים מנהג כזה לקרא ב' ימים אף בכרך שהוא מוקף
בוודאי מימות יב"נ.

ב. במקומות כמו יפו ולוד, בהם לא היה ישוב יהודי במשך מאוד רבות של שנים, גדולי
הפוסקים⁴⁹ חידשו דין מוקף יומיים על אף שלא היה מנהג בפועל שקיים.

⁴⁹ עיין על כך בספר מגילה במוקפות חומה.

סיכום דין מוקף בעיר עזה

נראה כי נכון יהיה לחדש שוב לעיר עזה דין מוקף מהסיבות הבאות:

- א. ע"פ הפסוקים בספר יהושע עזה היתה מוקפת חומה
- ב. העיר של היום מזוהה בודאות כעיר עזה הקדומה
- ג. ישנה בעזה מסורת קדומה של קריאת מגילה כדין מוקף
- ד. הנכנס לעיר של גויים מתחייב כדין מוקף
- ה. מי שקורא ב"ד מבטל מצוות כרכים בידים ולא יוצא ידי חובה

האם נכון לייחס את עזה כעיר ודאי מוקפת או ספק?

נראה לענ"ד כי נכון יהיה להגדיר כיום את עזה כעיר ודאי מוקפת, וזאת על אף שהמסורת שהיתה בה היא לקרוא יומיים. הספק היחידי הניתן לשער, שבגינו קראו בעבר בעזה יומיים הוא הספק לגבי מיקומה המדוייק של העיר. אלא שנראה כי נתון זה השתנה מהסיבות הבאות:

- א. הממצאים הארכאולוגים בעיר מעידים שהעיר הנוכחית יושבת על מקום קדום, המסתבר להיות העיר מימות יהושע בן נון .
- ב. עזה של ימינו היא עיר ענקית
- ג. הפסוקים מעידים כי העיר "עזה ובנותיה" תפסה מרחב אזורי גדול מאוד, כך שההסתברות לכך שאין חפיפה כלשהי בין עזה של היום לבין עזה הקדומה היא אפסית.
- ד. המציאות מלמדת כי ישנה רתיעה מקריאת מגילה יומיים, ואם לא נקבע את היום היותר מסתבר, הוא יום ט"ו, יצא שבפועל יעקר דין כרכים בידים, ונפסיד בכך את הרמת כבודה של ארץ ישראל.

אלא שיש לסייג בימים אלו את סעיף ב מאחר ואבד בה הרצף של הבניינים, וע"פ המציאות הנוכחית יתכן כי יהיה נכון להגדיר אותה או חלקים ממנה כעיר חרבה. מאחר וכך הוא הדבר, נראה כי על חיילים המצויים כיום בתוכה יחול דין ספק מוקף ויקראו יומיים מגילה (בתנאי ומתאפשר הדבר מבחינה ביטחונית כמובן).

כמובן יש לציין כי דברים אלו הם דברי הדלים, והם בטלים ומבוטלים בפני קביעת הרבנים הגדולים פוסקי ההלכה.

שגיאות מי יבין ומנסתרות נקי והכל לכבודה של ארץ ישראל!

שנזכה במהרה בימינו להתחדשות עזה היהודית והרמת כבודה של עמינו וערי אלוהנו!

